సుమతి శతకము

13321

రాయవరము

శ్రీ మేకీ ముద్రాక్షర శాలయందు మల్లిడి సత్తిరెడ్డి

గారిచే ముద్రింపఁబడియె

1923

వెల రు 0—3—0

శ్రీరస్తు

సుమతీశతకము

టీకాతాత్పర్యసహితము.

మాదేటిపన్యాసయం

ఆంధ్రాబుక్కుడిపో

రాజమండ్రి.

రెండవకూర్పు 1000 ప్రతులు

శతకములు.

సుమతీశతకము. టీకాతాత్పర్యము		0—3—0
కుమారీశతకము.	డిటో ...	0—3—0
బాలరామాయణము.	డిటో ...	0—3—0
మానసబోధశతకము.	డిటో ...	0—4—0
భాస్కరశతకము.	డిటో...	0—4—0
దాశరథీశతకము.	డిటో...	0—4—0
శ్రీకాళహస్తీశ్వరశతకము	డిటో...	0—6—0
అంబరీషోపాఖ్యానము.	డిటో...	0—4—0
కుచేలోపాఖ్యానము.	డిటో...	0—4—0
డిటో. ఘట్టుప్రభు.	డిటో...	0—6—0
రుక్మిణీకల్యాణము.	డిటో...	0—10—0
గజేంద్రమోక్షము.	డిటో...	0—10—0
సప్తమస్కంధము,	డిటో...	1—8—0
ఆంధ్రనైఘంటుకత్రయము.	డిటో...	0—14—0
డిటో. క్యాలికోబైండు	డిటో...	1—2—0
అమరకోశము.	డిటో...	1—0—0
డిటో. క్యాలికోబయిండు	డిటో...	1—12—0
నరసింహశతకము	మూలము.	0—2—0
దాశరధీశతకము	డిటో...	0—2—0
వేణుగోపాలశతకము.	డిటో...	0—2—0
దేవకీనందనశతకము	డిటో...	0—2—0
కృష్ణశతకము.	డిటో...	0—1—0
నారాయణశతకము.	డిటో...	0—1—0
కుమారీశతకము.	డిటో...	0—1—0
సుమతీశతకము.	డిటో...	0—1—0

మాడేటి సన్యాసయ్య ఆంధ్రా బుక్కుడిపో,

రాజమండ్రి.

శ్రీరస్తు.

సుమతీశతకము

ప్రతిపదటీకాతాత్పర్యసహితము

క. శ్రీరాముని దయచేతను
నారూఢిగ సకలజనులు • నౌరాయనఁగా
ధారాళమైననీతులు
నోరూరఁగఁ జవులుపుట్ట • నుడివెదసుమతీ.

టీ. సుమతీ=మంచిబుద్ధిగలవాఁడా, శ్రీరాముని దయచేతను = శ్రీరామునియొక్క కరుణచేత, ఆరూఢిగన్=నిశ్చయముగా, సకలజనులును=జనులందరును, ఔరా=ఆశ్చర్యము, అనఁగాన్ = అనిచెప్పఁగా, ధారాళము=నిర్వివాదము, అయిననీతులు = అయినట్టినీతులను, నోరు—ఊరఁగన్= నోటియందు జలము ఊరునట్లు, (వానియందు మిక్కిలి ఆసక్తి కలుగఁజేయునట్లని) చవులు=రుచులు, పుట్టన్=కలుగఁ జేయునట్లును, నుడివెదన్= చెప్పెదను.

తా. మంచిబుద్ధిగలవాఁడా! భగవంతుఁడైన శ్రీరామచంద్ర మూర్తిదయచేత సమస్తజనులును, బాగున్నావని చెప్పునట్లు నోటియందు నీరుఊరు వట్లు రుచులుపుట్టఁగా విస్తరించి నీతులను జెప్పుచున్నాను.

క. అక్కఱకు రానిచుట్టము
మ్రొక్కిన వర మీని వేల్పు ♦ మోహరమునఁ దా
నెక్కినఁ బాఱనిగుఱ్ఱము
గ్రక్కున విడువంగ వలయుఁ ♦ గదరా సుమతీ. 2

టీ. సుమతీ, అక్కఱకున్ = ఆవశ్యమైన కార్యమునకు, రానిచుట్టము = రానట్టిబంధువును, మ్రొక్కినన్ = నమస్కరించినను, వరము = కోరికను, ఈని = ఇయ్యని, వేల్పున్ = దేవునిని, మోహరమునన్ = యుద్ధమునందు, తాన్ = తాను, ఎక్కినన్ = ఎక్కఁగా, పాఱనిగుఱ్ఱమున్ — పాఱని = పరుగెత్తని, గుఱ్ఱము = గుఱ్ఱమును, గ్రక్కునన్ = శీఘ్రముగా, విడువంగ వలయుఁగదరా = విడిచిపెట్టవలయునుగదా.

తా. మనకుసహాయము కావలసిన సమయమందు సాయమునకు రాని చుట్టమును, వేడుకొన్నను వరము నియ్యనిదేవునిని, యుద్ధమునందు ఎక్కి స్వారి చేయఁగా పరుగెత్తని గుఱ్ఱమును, తోడనే విడువవలయును.

క. అడిగిన జీతం బియ్యని
మిడిమేలపుదొరను గొల్చి ♦ మిడుకుటకంటెన్
వడి గలయెద్దులఁ గట్టుక
మడిదున్నుక బ్రతుకవచ్చు ♦ మహిలో సుమతీ. 3

టీ. సుమతీ, అడిగినన్ = అడిగినప్పటికిని, జీతంబు = జీతమును, ఇయ్య...దొరను-ఇయ్యని = ఇయ్యనట్టి, మిడిమేలపు దొరను = మిడిసిపడున

ట్రిప్రభువును, కొల్చి=సేవించి, మిడుకుటకంటెన్ = కష్టముతో బ్రతుకు టకంటెను, మహిలోన్=భూమియందు, వడి = బలము, గలఎద్దులన్ = గ లిగినట్టియెద్దులను, కట్టుక=కట్టుకొని, (1 ఇచ్చట కట్టుక, అను ప్రయోగము అసాధువు) మడిన్=పొలమును, దున్నుక=దున్నుకొని, (2ఇది యునసాధువే) బ్రతుకవచ్చున్=జీవింపవచ్చును.

తా. అడిగినప్పటికిని జీతము నియ్యని ప్రభువును గొలుచుటకంటెను దున్నుకొని జీవించుటయే మేలు.

క. అడియాసకొలువుఁ గొలువకు
గుడిమణియము సేయఁ బోకు ♦ కుజనులతోడన్
విడువక కూరిమి సేయకు
మడవిని దోడరయ కొంటి ♦ యరుగకు సుమతీ. 4

టీ. సుమతీ, అడియాసకొలువు-అడియాస = వ్యర్థమైన యాశగలది నిర్థకమైన, కొలువున్=కొలువును-సేవావృత్తిని, కొలువకు = చేయకుము, గుడిమణియము = దేవాలయమందలి అధికారమును, చేయన్ = చేయుటకు పోకు= పోవకుము, కుజనులతోడన్ = దుర్జనులతోడ, విడువక = ఎడతెగక, కూరిమి=స్నేహము, చేయకుము, అడవిని=అడవియందు, తోడు = సా హాయ్యమును, అరయక=విచారింపక- పెట్టుకొనక, ఒంటి=ఒంటరిగా, అరు గకు=పోకుము.

తా. నిరర్థకముగాఁ గొలుచుకొలువును, దేవాలయములోఁజేయు మ ణియమును, దుర్జనులతో స్నేహమును, అడవిలో తోడులేక నడచుటయుఁ దగినవి కావు.

క. అధరము గదలియుఁగదలక
మధురము లగు భాష లుడిగి ♦ మౌనవ్రతుఁడౌ

నధికారరోగపూరిత
బధిరాంధకశవముఁజూడఁ ♦ బాపము సుమతీ. 5

టీ. సుమతీ, అధరము = పెదవి, కదలియున్ = ఆడియు, కదలక = ఆడక, మధురములు = తియ్యనివి, అగు, భాషలు = మాటలను, ఉడిగి = విడిచి, మౌనవ్రతుఁడు మౌన = మాటాడకుండుటయే, వ్రతుఁడు = వ్రతముగాఁ గలవాఁడు, ఔ...శవమున్ ఔ = అగునట్టి, అధికార = అధికారము అనెడు, రోగ = రోగముచేత, పూరిత = నిండినవాఁడును, కావుననే, బధిర = చెవిటివాఁడును, అంధక = గ్రుడ్డివాఁడును, అగు, శవమున్ = పీనుఁగును-పీనుఁగుకు సాటియగు వానిని అనుట, చూడన్ = చూచుట, పాపము = దోషము.

తా. అధికారముచే గర్వించియున్న వానికి కన్నులుగానవు; చెవులు వినవు. వాఁడు, పెదవిగదల్పఁడు కదల్చినను ఇంపుగా మాటలాడఁడు. కాఁబట్టి అట్టివాఁడు, కన్నులు తెలియక, చెవులు వినక, పెదవిగదల్పక, మాటాడనేరక యుండుపీనుఁగుకు సమానమేయగును. అట్టివానిని కన్నెత్తిచూచుట సైతము దోషమే.

క. అప్పుగొని చేయువిభవము
ముప్పునఁ బ్రాయంపుటాలు ♦ మూర్ఖునితపముం
దప్పరయనినృపురాజ్యము
దెప్పరమైమీఁద గీడు ♦ దెచ్చుర సుమతీ. 6

టీ. సుమతీ, అప్పు = ఋణమును, కొని = తీసికొని, చేయు విభవము = చేయునట్టి వేడుకయును, ముప్పునన్ = ముసలితనమందు, ప్రాయంపు ఆలు = పడుచుపెండ్లమును, మూర్ఖునితపమున్ - మూర్ఖుని = చదువులేనివాని యొక్క - మూఢునియొక్క, తపమున్ = తపస్సును, తప్పు = నేరమును, అరయు

ని...రాజ్యము-అరయని = విచారింపని, నృపు = రాజుయొక్క, రాజ్యముగా = దొరతనమును, దెప్పగనై = సహింపశక్యముకానిదై, మీదన్ = పిమ్మట, కీడు = చెడుగు, తెచ్చుఁ = కలిగించును సుమా.

తా. అప్పుచేసి చేయు వేడుకయును, ముసలితనమందు పడుచుపెండ్లామును, తప్పును కనుగొనలేని ప్రభుత్వమును, అప్పటికే సహింప శక్యము కాకుండుటయే కాక పిదపను కీడు కలిగించును.

క. అప్పిచ్చువాఁడు వైద్యుఁడు
ఎప్పుడు నెడతెగక పాఱు ♦ నేఱును ద్విజుఁడున్
జొప్పడినయూర నుండుము
చొప్పడకున్నట్టియూరు ♦ సొరకుము సుమతీ. 7

టీ. సుమతీ. అప్పు = ఋణమును - ఇచ్చువాఁడు - వైద్యుఁడు = వైద్యుఁడును - ఎప్పుడున్ = ఎల్లప్పుడును - ఎడతెగక = నడుమవిడువక - పాఱునేఱును - పాఱు = ప్రవహించునట్టి - ఏఱును = నదియును -- ద్విజుఁడున్ = బ్రాహ్మణుఁడును - చొప్పడినయూరన్ - చొప్పడిన = ఏర్పడియున్నట్టి - ఊరన్ = ఊరియందు - ఉండుము - చొప్పడక = అవియేర్పడక - ఉన్నట్టియూరున్ = ఉండెడుఊరిని - చొరకుము = ప్రవేశింపకుము.

తా. అప్పనిచ్చువాఁడును - వైద్యుఁడును - ఎడతెగక జలము పాఱుచుండెడి నదియును - బ్రాహ్మణుఁడును లేనియూరును ప్రవేశింపనుగూడఁదగదు

క. అల్లునిమంచితనంబును
గొల్లనిసాహిత్యవిద్య ♦ కోమలినిజమున్

బొల్లున దంచినబియ్యముఁ

దెల్లనికాకులును లేవు ♦ తెలియుర సుమతీ. 8

టీ. సుమతీ - అల్లుని మంచితనంబును = అల్లుఁడు మంచివాఁడుగా నుండుట - గొల్లని సాహిత్యవిద్య - గొల్లని = గొల్లవానియొక్క - సాహిత్యవిద్య = భాషయందలి పదపదార్థముల విశేషజ్ఞానమును - కోమలినిజముల్ = ఆఁడుదానియొక్క యథార్థమును- ఆఁడుది నిజముచెప్పుటయు — బొల్లునన్ = పొలుపట్టనిధాన్యమునందు - దంచినబియ్యము = దంచఁగాఁగలిగినబియ్యమును - పొల్లును దంచియెత్తినబియ్యమనుట - తెల్లనికాకులును - లేవు = కలుగవు - తెలియుర = తెలిసికొనుము.

తా. మంచియల్లుఁడును - విద్వాంసుఁడైన గొల్లవాఁడును - నిజము పలుకు స్త్రీయు - పొల్లున దంచి తీసిన బియ్యమును - తెల్లని కాకులు - లోకములో లేవు.

క. ఆఁకొన్నకూడె యమృతము

తాఁకొందక నిచ్చువాఁడె ♦ దాత ధరిత్రిన్

సోఁకోర్చువాఁడె మనుజుఁడు

తేఁకువ గలవాఁడె వంశ ♦ తిలకుఁడు సుమతీ. 9

టీ. సుమతీ - ఆఁకొన్నకూడె = ఆఁకలికొనినపుడు తిన్న యన్నమే - అమృతము = అమృతమువంటిది - తాఁకు = ఆటంకము - ఒందక = చెందక ఇచ్చువాఁడె = ఇచ్చునట్టివాఁడే - దాత = దానశీలుఁడు - ధరిత్రిన్ = భూమియందు - సోఁకు = శ్రమమును - ఓర్చువాఁడే = సహించువాఁడె - మనుజుఁడు — మనుష్యుఁడు - మనుష్యుఁడని చెప్పఁదగినవాఁడు - తేఁకువ = ధైర్యము - కలవాఁడె = కలిగినవాఁడే - వంశతిలకుఁడు = కులమునకు అలంకారమైనవాఁడు - శ్రేష్ఠుఁడనుట.

తా. ఆఁకలిగానున్నపుడు తిన్నయన్నమే యమృతమువలె భోగ్యము గానుండును. అడిగినఁడు ఆటంకములేక యిచ్చుటయే దాతలక్షణము. కష్టములకు ఓర్చుకొనువాఁడె పురుషుఁడనంబడును. ధైర్యము గలవాఁడే తన వంశమునకు కీర్తి దెచ్చును.

క. ఆఁకలి యుడుగని కుడుపును
వేఁకటి యగు లంజపడుపు ♦ విడువని బ్రతుకున్
బ్రాఁకొన్న నూతియుదకము
మేఁకలపాఁడియును రోఁత ♦ మేదిని సుమతీ. 10

టీ. సుమతీ - ఆఁకలి - ఉడుగని కుడుపును - ఉడుగని = మానని - కుడుపును = తిండియును - ఆఁకలితీఱనట్టి భోజనమనుట - వేఁకటి = గర్భము గలది - అగు - లంజ = ఉంపుడుఁగత్తెయొక్క - పడుపు = సంపాదన - విడువని బ్రతుకున్ = వదలిపెట్టని జీవనమును - గర్భము కలిగి యున్నపుడు సంపాదించుబ్రతుకనుట - బ్రాఁకొన్న...దకము. బ్రాఁకొన్న = బ్రాఁచువడినట్టి - బహుకాలము వాడఁబడకుండునట్టి - నూతి = బావియొక్క - ఉదకము = నీళ్లును - మేఁకలపాడియును - మేదినిన్ = భూమియందు - రోఁత = అసహ్యమైనవి.

తా. ఆఁకలితీఱనిభోజనమును - లంజ గర్భము కలిగియున్నను ఆర్జనము సేయుటయు - బ్రాఁతదైన బావినీళ్లు - మేఁకలపాడియును రోఁతఁ బుట్టించునవి.

క. ఇచ్చునదె విద్య రణమునఁ
జొచ్చునదే మగతనంబు ♦ సుకవీశ్వరులున్
మెచ్చునదె నేర్పు వాదుకు
వచ్చునదే కీడు సుమ్ము ♦ వసుధను సుమతీ. 11

టీ. సుమతీ - వసుధను = భూమియందు - ఇచ్చునదె = ధనము ఇచ్చునట్టిదే - విద్య = విద్యయగును - రణమునన్ = యుద్ధమునందు - చొచ్చునదే = చొరబడునట్టిదే - మగతనంబు = పౌరుషము - సుకవీశ్వరులున్ = మంచి కవిశ్రేష్ఠులుకూడ - మెచ్చునదె = మెచ్చునట్టిదే - నేర్పు = సామర్థ్యము - వాదుకు = వివాదమునకు - తగవునకు - వచ్చునదే = వచ్చునట్టిదే - కీడు = చెఱుపు - సుమ్ము = సుమా.

తా. ద్రవ్యమును ఆర్జింపఁజేయునదియే విద్య. యుద్ధమునఁ జొచ్చుటయే మగతనము. మహాకవీశ్వరులును మెచ్చుకొనునట్టిదే సామర్థ్యము. తగవునకు వచ్చుటయే చెఱుపు.

క. ఇమ్ముగఁ జదువనినోరును
నమ్మా యని పిలిచి యన్న ♦ మడుగనినోరున్
దమ్ములఁ బిలువనినోరును
గుమ్మరి మను ద్రవ్వినట్టి ♦ గుంటర సుమతీ. 12

టీ. సుమతీ - ఇమ్ముగన్ = చక్కఁగా - చదువనినోరును = చదువనట్టినోరును - అమ్మా = ఓఅమ్మా - అని - పిలిచి - అన్నము = అన్నమును - అడుగనినోరును = అడుగనట్టి నోరును - తమ్ములన్ = తమ్ములను - పిలువనినోరును = పిలువనట్టినోరును - కుమ్మరి = కుమ్మరివాఁడు - మను = మన్నును - ద్రవ్వినట్టి గుంటర = త్రవ్వినట్టిగొయ్యియగును - అపల్లముతో సాటియైనదనుట.

తా. చక్కఁగా చదువనినోరును, అమ్మా! యని పిలిచి యన్న మడుగనివానినోరును, తమ్ముఁడా! యని పిలువనినోరును, కుమ్మరవాఁడు మట్టిత్రవ్విన పల్లమువంటిదే యగును.

క. ఉడుముండదె నూఱేండ్లును

బడియుండదె పేర్మిఁ బాము ♦ పదినూఱేండ్లున్

మడువునఁ గొక్కెరయుండదె

కడునిలఁ బురుషార్థపరుఁడు ♦ గావలె సుమతీ. 13

టీ. సుమతీ, ఉడుము, నూఱేండ్లును = నూఱుసంవత్సరములును, ఉండదె = ఉండదా - బ్రతుకదాయనుట, పాము, పేర్మిన్ = అతిశయముతో, పదినూఱేండ్లున్ = వేయేండ్లును, పడియుండదె = ఉపయోగములేక పడియుండదా, మడువునన్ = మడుగునందు, కొక్కెర = కొంగ, ఉండదె = అన్నియేండ్లునుండదా, ఇలన్ = భూమియందు, కడున్ = మిక్కిలి, పురుషార్థపరుఁడు = మంచిపనులయందు ఆసక్తిగలవాఁడు, కావలెన్ = కావలయును.

తా. ఉడుము నూఱేండ్లు ఉండును. పాము వేయేండ్లు ఉండును. కొంగయు మడుగునందు బహుకాలము ఉండును. ఏండ్లు పూండ్లుగా ఉండినంతనే పనయేమి. పురుషార్థములను సాధించుటచేతనే ప్రయోజనము.

క. ఉత్తమగుణములు నీచున

కెత్తెఱఁగునఁ గలుగనేర్చు ♦ నెయ్యెడలం దా

నెత్తిచ్చి కరఁగి పోసిన

నిత్తడి బంగారమగునె ♦ యిలలో సుమతీ. 14

టీ. సుమతీ, నీచునకున్ = అల్పునకు, ఉత్తమగుణములు = మంచిగుణములు, ఎత్తెఱఁగునన్ = ఏరీతిగా, కలుగనేర్చున్ = కలుగఁజాలును, ఎయ్యెడలన్ = ఏచోట్లనైనను, తాన్ = తానును, ఎత్తు = సరియెత్తు ఇచ్చి,

కరఁగి=కరఁగించి, పోసినన్ = పోయంగా, ఇత్తడి = ఇత్తడియనునొక లోహము, బంగారము=బంగారు, అగునె=అగునా.

తా. బంగారము సరియెత్తు ఇత్తడిని కరఁగిపోసినను బంగారము కానేరదు. అట్లే నీచుఁడైనవానికి ఏమిచేసినను మంచివానిగుణములు కలుగవు.

క. ఉదకము ద్రావెడుహయమును
మదమున నుప్పొంగుచుండు ♦ మత్తేభంబున్
మొదవుకడ నున్న వృషభముఁ
జదువనియానీచుకడకుఁ ♦ జనకుర సుమతీ. 15

టీ. సుమతీ, ఉదకము = నీటిని, ద్రావెడుహయమును = త్రాగునట్టి గుఱ్ఱమును గుఱించియును, మదమునన్ = మదముచేత, ఉప్పొంగుచుండు మత్తేభంబున్ = అతిశయించుచున్న మదపుటేనుఁగును గుఱించియును, మొదవుకడన్ = ఆవుదగ్గఱ, ఉన్నవృషభమున్ = ఉన్నట్టి యెద్దును గుఱించియును, చదువనియానీచుకడకున్ = చదువనట్టి నీచునిదగ్గఱకును, చనకుర = పోకుము.

తా. నీరుత్రాగుచున్న గుఱ్ఱమునొద్దకును, మదము మిక్కిలి పట్టియున్న యేనుఁగునొద్దకును, ఆవుదగ్గఱనున్న యెద్దుదగ్గఱకును, చదువులేనియల్పుని యొద్దకును బోరాదు.

క. ఉపకారికి నుపకారము
విపరీతము గాదు సేయ ♦ వివరింపంగా
నపకారికి నుపకారము
నెపమెన్నక సేయువాఁడు ♦ నేర్పరి సుమతీ. 16

టీ. సుమతీ, ఉపకారికిన్ = మేలు చేసినవానికి, ఉపకారము = ప్రత్యుపకారమును, చేయుట = చేయుట, విపరీతము = వ్యత్యస్తము కాదు = కానేరదు. వివరింపంగా = విచారింపఁగా, అపకారికిన్ = చెఱుపు చేసినవానికి, నెపము = సాంకును, ఎన్నక = ఎంచక, ఉపకారము = మేలును, చేయువాఁడు, నేర్పరి = నేర్పుకలవాఁడు.

తా. మేలు చేసినవానికి బదులు మేలుచేయుట గొప్ప విచిత్రము కాదు. కీడుచేసినవానికి వానిచెఱుపు తలంపక మేలుసేయుటయే నేర్పరితనము.

క. ఉపమింప మొదలు తియ్యన

కపటం బెడనెడను జెఱకు ♦ కైవడి నేపో

నెపములు వెదకును గడపటఁ

గపటపు దుర్జాతిపొందు ♦ గదరా సుమతీ. 17

టీ. సుమతీ, కపటపుదుర్జాతిపొందు = కపటముగలదుర్జనుని స్నేహము, ఉపమింపన్ = పోల్చిచూడఁగా, చెఱకుకైవడి నేపో = చెఱుకువిధమునసేసుమా, మొదలు = ఆరంభము, తియ్యన = తీఁపుకలది, ఎడనెడను = నడుమనడుమ, కపటంబు = వంకరగలది - వంచనగలది. కడపటన్ = చివరకు, నెపములు = తప్పులను, వెదకునుగదరా = వెదకునుగదా.

తా. చెఱకు మొదల మొదల తియ్యగానుండి, మీఁదఁ నడుమ నడుమ తీపిలేక తుదకుఁ జప్పిడిగా పోవును. అట్లే దుర్జనునితోఁ చేసినస్నేహము మొదట నిండుగాను వెనుక నపుడపుడు గడుసుగాను నుండి కపట చెఱుపు గలిగించును.

క. ఎప్పటి కెయ్యది ప్రస్తుత

మప్పటికా మాటలాడి ♦ యన్యులమనముల్

నొప్పింపక తా నొవ్వక

తప్పించుక తిరుగువాఁడు ♦ ధన్యుడు సుమతీ. 18

టీ. సుమతీ, ఎప్పటికి = ఏసమయమునకు, ఎయ్యది = ఏది, ప్రస్తుతము=చెప్పఁదగినదో, అప్పటికిఁ = ఆసమయమునకు, ఆమాటలు = దానికిఁదగినమాటలు, అడి=చెప్పి, అన్యులమనముల్ = ఒరుల మనస్సులు, నొప్పింపక = నొచ్చునట్లుచేయక, తాఁ = తాను, నొవ్వక=నొచ్చిపోక, తప్పించుక = తప్పించుకొని, తిరుగువాఁడు = సంచరించువాఁడు, ధన్యుఁడు=కృతార్థుఁడు.

తా. ఏసమయమున ఏది చెప్పఁదగునో అప్పటికి ఆమాటయే చెప్పి, ఒకరిని నొప్పింపక, తానునునొవ్వక, తప్పించుకొనిసంచరించువాఁడేధన్యుడు.

క. ఎప్పుడు దప్పులు వెదకెడు

నప్పురుషునిఁ గొల్వఁ గూడ ♦ దదియెట్లన్నన్

సర్పంబు పడగనీడను

గప్ప వసించినవిధంబు ♦ గదరా సుమతీ. 19

టీ. సుమతీ, ఎప్పుడుఁ = ఎల్లప్పుడును, తప్పులు = దోషములను, వెదకెడుఁ=వెదకునట్టి, అప్పురుషుని = ఆపురుషుని, కొల్వఁ = సేవించుట, కూడదు = తగదు. అది = ఆసేవింపఁకూడదనుట, ఎట్లు = ఏవిధము, అన్నన్= అనఁగా, సర్పంబు పడగనీడను- సర్పంబు=పాముయొక్క, పడగ= పడగయొక్క, నీడను = నీడయందు, కప్ప = మండూకము, వసించినవిధంబు=నివసించినరీతి, కదరా=కదా.

తా. ఒకకప్ప తన్నుఁజంపునట్టి పాముయొక్క పడగనీడను చేరినయెడల ఎట్లో అట్లే ఒకఁడు తనయందుఁ దప్పులు ఎప్పుడును కనిపెట్టుచుండు పురుషుని కొలిచినయెడల మిక్కిలి హానిపొందును.

క. ఎప్పుడు సంపద గలుగునొ
నప్పుడు బంధువులు వత్తు ♦ రదియెట్లన్నన్
దెప్పలుగఁ జెఱువు నిండినఁ
గప్పలు పదివేలు చేరుఁ ♦ గదరా సుమతీ. 20

టీ. సుమతీ-ఎప్పుడు = ఏసమయమునందు- సంపద = ఐశ్వర్యము - కలుగును= కలుగునో - అప్పుడ = ఆసమయముననే - బంధువులు = చుట్టములు - వత్తురు - అది = ఆవచ్చుట - ఎట్లు = ఏవిధము -అన్నన్ = అనఁగా - తెప్పలుగన్ = తెప్పదేలునట్లు - చెఱువు = తటాకము - నిండినన్=నిండినయెడల - కప్పలు = మండూకములు - పదివేలు = అనేకములు - చేరునుకదరా=చేరునుగదా.

తా. చెఱువు పూర్ణముగా నిండియున్నప్పుడు తమంతకుతామే కప్పలు అనేకములు చేరునట్లు ఐశ్వర్యము కలిగినప్పుడు బంధువులు తామే చేర వత్తురు. సంపద లేనియెడల చుట్టములు రారని భావము.

క. ఏఱకుమీ కసుగాయలు
దూఱకుమీ బంధుజనుల ♦ దోషము సుమ్మీ
పాఱకుమీ రణమందున
మీఱకుమీ గురువులాజ్ఞ ♦ మేదిని సుమతీ. 21

టీ. సుమతీ, కసుగాయలు,=పచ్చికాయలను, ఏఱకుమీ = ఏర్ప ఱపకుము - బంధుజనులన్ = చుట్టములను - దూఱకుమీ = నిందింపకుము, దోషముసుమ్మీ=దోషముసుమా - రణమందునన్ = యుద్ధమునందు - పాఱకుమీ=పరుగెత్తకుము - మేదినిన్ = భూమియందు - గురువులాజ్ఞ = గురువులయొక్క ఆజ్ఞను - మీఱకుమీ=అతిక్రమింపకుము.

తా॥ పచ్చికాయలను గోయరాదు - చుట్టములను నిందింపరాదు, యుద్ధమునందు ఓడి పారిపోరాదు. గురుల యాజ్ఞను అతిక్రమింపరాదు.

క. ఒకయూరికి నొకకరణము

నొకతీర్పరి యైనఁ గాక ♦ నొగిఁ దఱచైనం

గకవికలు గాకయుండునె

సకలంబును గొట్టువడక ♦ సహజము సుమతీ. 22

టీ. సుమతీ - ఒకయూరికిన్ = ఒకగ్రామమునకు - ఒకకరణము, ను = ఒకకరణమువాఁడును - ఒకతీర్పరి = ఒకన్యాయాధిపతియును - ఒగిన్ = క్రమముగా ఐనఁగాకన్ = అయినయెడలనేకాని - తఱచు = అధికము - ఐనన్ = అయినయెడల - సకలంబును = అన్నియును - కొట్టువడక = చెడిపోకయే - కకవికలు = నానావిధములు - కాక=కాకుండక - ఉండునె=ఉండునా.

తా॥ ఒక్కొక్క యూరికి ఒక్కొక్క కరణము ఒక్కొక్క న్యాయాధిపతియు నే యుండవలయును. కాని యనేకులు ఉండినయెడల అందలి క్రమములన్నియును దప్పి నానావిధములగు కలతలుపుట్టును.

క. ఒల్లనిసతి నొల్లనిపతి

నొల్లనిచెలికాని విడువ ♦ నొల్లనివాఁడే

గొల్లండు గాక ధరలో

గొల్లండును గొల్లఁడౌనె ♦ గుణమున సుమతీ. 23

టీ. సుమతీ, ఒల్లనిసతిన్ = ఇష్టపడనిభార్యయును - ఒల్లనిపతిన్ = ఇష్టపడని యజమానుని - ఒల్లనిచెలికానిన్ = ఇష్టపడని స్నేహితుని - విడువన్ = విడుచుటకు - ఒల్లనివాఁడే = ఇష్టపడనివాఁడే - గొల్లండు= గొల్ల

వాఁడు - కాక = కాని - ధరలోన్ = భూమియందు - గొల్లండునా = గొల్లవాఁడును - గుణమునన్ = గుణముచేత - గొల్లండు = గొల్లవాఁడు - ఔనె = అగునా? కాఁడనుట.

తా. తన్ను ఒల్లని భార్యను, ప్రేమింపనియజమానుని, ఇష్టపడనిస్నేహితుని విడిచిపెట్టుటకు ఇష్టపడనివాఁడే గొల్లవాఁడు గాని జాతిచే గొల్లవాఁడైనవాఁడు గొల్లవాఁడు కాడు అనఁగా మూఢుఁడు - అని యభిప్రాయము.

క. ఓడల బండ్లును వచ్చును
ఓడలు నాబండ్లమీఁద ♦ నొప్పుగ వచ్చున్
ఓడలు బండ్లును వలెనే
వాడంబడుఁ గలిమి లేమి ♦ వసుధను సుమతీ. 24

టీ. సుమతీ, ఓడలన్ = ఓడలయందు - బండ్లును - వచ్చును - ఓడలును = నావలును - బండ్లమీఁదన్ = బండ్లయందు, ఒప్పుగన్ = చక్కఁగా వచ్చున్ = వచ్చును - ఓడలు = నావలును - బండ్లునువలెనే = శకటములును వలెనే - వసుధను = భూమియందు - కలిమి = సంపదయును - లేమి = దారిద్ర్యమును - వాడంబడును = వాడఁబడును.

తా. ఓడలమీఁద బండ్లును - బండ్లమీఁద ఓడలును వచ్చినట్లే ఐశ్వర్యము వెంట దారిద్ర్యమును - దారిద్ర్యము వెంట ఐశ్వర్యమును వచ్చుచుండును.

క. కడు బలవంతుండైనను
బుడమిని బ్రాయంపుటాలిఁ ♦ బుట్టిన యింటం
దడ వుండ నిచ్చెనేనియుఁ
బడుపఁగ సంగడికిఁ దానె ♦ పంపుట సుమతీ. 25

టీ. సుమతీ - పుడమిన్ = భూమియందు - కడున్ = మిక్కిలి - బలసంపన్నుండు = బలముకలవాఁడు - ఐనను= అయినప్పటికిని - ప్రాయంపు టాలిన్ = పడుచు పెండ్లామును - పుట్టినయింటన్= పుట్టినయింటి యందు-చిరకాలము - ఉండనిచ్చెనేనియున్ = ఉండనిచ్చినయెడల - పడువఁగన్ = అర్జింపుటకుఁగాను - అంగడికిన్ = బజారునకు - తానే పంపుట = పొమ్మని చెప్పుట.

తా. ఎంత బలముగలవాడయినను, ఎంతప్రాయము గల తన పెండ్లాము ను దానిపుట్టినింటనే చిరకాలము ఉండనిచ్చినయెడల దానిప్రవర్తనమును తానే చెఱిపిన వాఁడగును.

క. కనకపు సింహాసనమున

శునకముఁ గూర్చుండఁ బెట్టి ♦ శుభలగ్నమునం

దొనరఁగఁ బట్టము గట్టిన

వెనుకటి గుణమేల మాను ♦ వినురా సుమతీ. 26

టీ. సుమతీ, కనకపుసింహాసనమున్= బంగారపుగద్దియయందు, శునకమున్ = కుక్కను, కూర్చుండఁబెట్టి = కూర్చుండునట్లుచేసి, శుభలగ్నమునన్ = మంచిలగ్నమునందు, ఒనరఁగన్ = ఒప్పునట్లుగా, పట్టమున్ = బంగారపుపట్టెకును, కట్టినన్ = కట్టినప్పటికిని - పట్టాభిషేకముచేసిననుఅనుట వెనుకటిగుణము = మునుపటిగుణమును, ఏల = ఎందుకు, మానున్= విడిచిపెట్టును, వినురా = వినుము.

తా. మంచిలగ్నమునందు కుక్కను సింహాసనమునఁ బట్టాభిషేకము చేసి కూర్చుండఁబెట్టినను, దానికి సహజమయిన యల్పగుణమును అది మానని యట్లే నీచుఁడయిన వానిని ఎంతగౌరవించినను వాఁడు తన నీచగుణమును మానఁడు,

క. కప్పకు నొరగాలైనను
సర్పమునకు రోగమైన ♦ సతి తులువైనన్
ముప్పున దరిద్రుఁడైనను
దప్పదు మఱి దుఃఖ మగుట ♦ తథ్యము సుమతీ. 27

టీ. సుమతీ, కప్పకున్, ఒరగాలు= కుంటికాలు, ఐనను=అయినను సర్పమునకున్ = పామునకు, రోగము = వ్యాధి, ఐనన్=అయినప్పటికిని, సతి = పతివ్రతయైనయిల్లాలు, తులువ = దుర్మార్గురాలు, ఐనన్=అయినను ముప్పునన్ = ముసలితనమునందు, దరిద్రుఁడు = అభాగ్యుఁడు, ఐనన్=అయినప్పటికిని, మఱి = అధికముగా, దుఃఖము= వ్యసనము, అగుట = కలుగుట, తప్పదు = తప్పఁబోదు, తథ్యము = నిజము.

తా. కాలు కుంటియయిన కప్పయును, వ్యాధిఁబొందిన పామును, గయ్యాళియైన పెండ్లమును, ముసలితనమున దారిద్ర్యము నొందినవాఁడును, తప్పక దుఃఖము బొందుదురు.

క. కమలములు నీటఁ బాసినఁ
గమలాప్తునిరశ్మిసోఁకి ♦ కమలినభంగిం
దమతమ నెలవులు దప్పినఁ
దమమిత్రులు శత్రులౌట ♦ తథ్యము సుమతీ. 28

టీ. సుమతీ, కమలములు = తామరలు, నీటన్ = జలమును, పాసికన్ = విడిచినయెడల, కమలాప్తునిరశ్మి = సూర్యకిరణము, సోఁకి =తగిలి, కమలినభంగిన్ = వాడిపోయినవిధముగా, తమతమ నెలవులు=తమతమఉనికిపట్టులు, తప్పినన్ = విడిచిపెట్టినయెడల, తమమిత్రులు = తమతమస్నేహితులు, శత్రులు = విరోధులు, ఔట = అగుట, తథ్యము = నిజము.

తా. తామరపుష్పములు తమస్థానమగు నీటిని వదలినయెడల తమకుఆప్తుడయిన సూర్యకిరణములచేతనే వాడిపోవునట్లు, ఎవరుగాని తమతమ స్థితులు తప్పినయెడల వారిస్నేహితులుకూడ వారికి విరోధులగుట నిజము.

క. కరణము గరణము నమ్మిన

మరణాంతక మౌనుగాని ♦ మనలేదు సుమీ

కరణము దనసరికరణము

మఱి నమ్మక మర్మమీక ♦ మనవలె సుమతీ. 29

టీ. సుమతీ, కరణము = గ్రామపులెక్కలను వ్రాయువాఁడు, కరణము - మఱొక లెక్కలవ్రాయువానిని, నమ్మినన్ = నమ్మినయెడల, మరణాంతకము = ప్రాణాపాయమయిన ఆపద, ఔనుగాని = అగునుకాని, మనలేదు సుమీ = బ్రతుకలేఁడుసుమా, కరణము = లెక్కలువ్రాయువాఁడు, తనసరి కరణమున్ = తనతోసాటియగు లెక్కలవ్రాయువానిని, నమ్మక = విశ్వసింపక, మర్మము = రహస్యమును, ఈక = ఇయ్యక - తెలుపక, మనవలెన్ = బ్రదుకవలెను.

తా. గ్రామకరణము మఱియొకకరణమును నమ్మినయెడల ప్రాణాంతకమయిన ఆపదను బొందునేకాని తప్పించుకొని బ్రతుకలేఁడు. కనుక కరణము తనవలెనే కరణమయినవానిని నమ్మక తనమర్మమును వానికిచెప్పక జీవింపవలయును.

క. కరణముల ననుసరింపక

విరసంబునఁ దిన్నతిండి ♦ వికటించుఁ జుమీ

యిరుసునఁ గందెనఁ బెట్టక

పరమేశ్వరుబండియైనఁ ♦ బాఱదు సుమతీ. 30

టీ॥ సుమతీ, కరణములన్ = లెక్కవ్రాయువారలను, అనుసరింపక=ఆశ్రయింపక, విరసంబునన్ = విరసముచేత - వారితోననుకూల్యములేక తిన్నతిండి = భుజించిన యన్నము, వికటించున్ సుమీ= దేహములో యిముడకపోవును సుమా, ఇరుసునన్ = ఇరుసునందు, కందెనన్=కాటుకను, పెట్టక = ఉంపక- ఉంపనియెడల, పరమేశ్వరుబండియయునన్=పరమేశ్వరునియొక్క బండియయినప్పటికిని, పాఱదు =పరుగిడదు.

తా॥ పరమేశ్వరుని బండియయినను ఇరుసులో కందెన పెట్టనియెడల పోవనియట్లె, కాఁపులు కరణము వానిని అనుసరింపనియెడల తాము సుఖముగా అనుభవింపఁజాలరు.

క॥ కరణము సాధై యున్నను

గరి మద ముడిగినను బాము ♦ గఱవక యున్నన్

ధరఁ దేలు మీటకున్నను

గర మరుదుగ లెక్కగొనరు ♦ గదరా సుమతీ. 31

టీ॥ సుమతీ, కరణము = గ్రామపులెక్కవ్రాయువాఁడు, సాధు = యోగ్యుఁడు, ఐ = అయి, ఉన్నను = ఉండినను, కరి = ఏనుఁగు, మదము = మదమును, ఉడిగినను=విడిచినను, పాము = సర్పము, కఱవక=కొఱకక, ఉన్నన్ = ఉండినను, ధరన్ = భూమియందు, తేలు=వృశ్చికము, మీటక = కొండితోపొడువక, ఉన్నన్ = ఉండినను, కరము=మిక్కిలి, అరుదుగన్ = ఆశ్చర్యముగా, లెక్కగొనరు= లక్ష్యముచేయరు, కదరా= కదా.

తా॥ ఖండితములేని కరణమువానిని, మదములేని యేనుగును, కఱవని పామును, కుట్టని తేలును, లోకులు లక్ష్యముచేయరు.

క. కసుగాయఁ గఱచి చూచిన
మసలక దనయొగరు గాక ♦ మధురంబగునా
పసగలుగు యువతులుండఁగఁ
బసిబాలలఁ బొందువాఁడు ♦ పసువుర సుమతీ. 32

టీ. సుమతీ, కసుగాయన్ = పచ్చికాయను, కఱచిచూచినన్ = కొఱికిచూడఁగా మసలక = ఆలస్యములేక, తనయొగరు = తనదయినవగరు, కాక = కానిదై, మధురంబు = తియ్యనిది, అగునా = అవునా- కానేరదనుట, పస = ప్రయోజనము, గలుగుయువతులు = కలయట్టి యౌవనస్త్రీలు, ఉండఁగన్ = ఉండఁగా, పసిబాలలన్ = మిక్కిలి పసివారగు బాలికలను, పొందువాఁడు = అనుభవించువాఁడు, పసువుర = పసువేయగును - పసువుతో సమానుఁడుఁ మూఢుఁడెనుట.

తా. పండినపండును భక్షించిననే తియ్యఁగానుండునుగాని పచ్చికాయను కొఱికి చూచినంత వగరుగానే యుండును. ఇట్లే మంచియౌవనముగల స్త్రీలతో అనుభవించిననే సుఖముగాని పసిబాలికలతో అనుభవించుట పొటుతనమే యగును.

క. కవిగాని వాని వ్రాఁతయు
నవరసభావములు లేని ♦ నాతులవలపుం
దవిలి చనుపంది నేయని
వివిధాయుధ కౌశలంబు ♦ వృధరా సుమతీ. 33

టీ. సుమతీ, కవి = కవిత్వము చెప్పువాఁడు, కానివాని వ్రాతయున్ = కానట్టి వానియొక్క-వాక్యరచనమును, నవరసభావములు = శృంగారాది నవరసములును వానిభావములు, లేని = లేనట్టి, నాతుల = స్త్రీలయొ

క్క, వలపుఁ = మోహమును, తవిలి = తగిలి - కవఁబడి, చనుపందిఁ = పోవుచున్నపందిని, ఎయని వివిధాయుధ కౌశలంబు = చేయని నానావిధములయిన బాణములయందలి నేర్పు, వృథరా = వ్యర్థముసుమా.

తా. కవిగానట్టివాఁడు చేసిన రచనయు, నవరసములును నానిభాషములును ఎఱుఁగలేని స్త్రీలమోహమును, దాడికి తప్పిపోయినపందిని వేయఁజాలనివాని బాణవిద్యయందలి నేర్పును వ్యర్థములు.

క. కాదు సుమీ దుస్సంగతి
పోదుసుమీ కీర్తికాంత ♦ పొందినపిదపన్
వాదుసుమీ యప్పిచ్చుట
లేదుసుమీ సతులవలపు ♦ లేశము సుమతీ. 34

టీ. సుమతీ, దుస్సంగతి = దుర్జనస్నేహము, కాదుసుమీ = కూడదుసుమా, కీర్తికాంత = కీర్తియనియెడుస్త్రీ - పొందినపిదపన్ పొందిన పిమ్మట - పోదుసుమీ = తొలగిపోదుసుమా - అప్పు = ఋణము - ఇచ్చుట-వాదుసుమీ = రచ్చసుమా-తగవునకుమూలముఅనుట-సతులవలపు = స్త్రీలమోహము - లేశము = కొంచమయినను - లేదుసుమీ = ఉండునది కాదుసుమా.

తా. దుష్టులతోడి స్నేహము తగదు. సంపాదించిన కీర్తి తొలఁగిపోదు. అప్పునిచ్చుట కలహమునకు మూలము. స్త్రీలప్రేమ యథార్థము కాదు.

క. కాముకుఁడు దనిసి విడిచిన
కోమలిఁ బరవిటుఁడు గవయఁ ♦ గోరుటమెల్లం
బ్రేమమునఁ జెఱకుపిప్పికిఁ
జీమలు వెస మూగినట్లు ♦ సిద్ధము సుమతీ. 35

టీ. సుమతీ, కాముకుఁడు = ఒక స్త్రీని కామించినవాఁడు - తనిసి = తృప్తినొంది - తృప్తికలుగునట్లుగా అనుభవించియనుట - విడిచినకోమలిన్ = విడిచి పెట్టినట్టి స్త్రీని - పరవిటుఁడు=మఱియొక్క విటకాఁడు-కవయన్ = పొందుటకు - కోరుటయెల్లన్ = ఆశపడుటయంతయు - చెఱకుపిప్పికిన్=రసముపిడిచికొనఁగా మిగిలిన చెఱుకుయొక్క పిప్పికి - చీమలు - ప్రేమమునన్ = ప్రీతితో - మూఁగినట్లు = ముసురుకొన్నట్లు - సిద్ధము=ఇదినిశ్చయమైనది

తా. ఒక కాముకుఁడు తాను తృప్తి గలుగునట్లుగా అనుభవించి విడిచినస్త్రీని మఱియొక విటకాఁడు అనుభవింపఁగోరుట - చెఱకురసముతు పిడిచికొనఁగా మిగిలినపిప్పికి చీమలు ఆశతో ముసరికొన్నట్లు నీరసమే యగును.

క. కారణము లేని నగవును
పేరణమును లేని లేమ ♦ పృథివీస్థలిలోఁ
బూరణము లేనిబూరెయు
వీరణములు లేనిపెండ్లి ♦ వృథరా సుమతీ. 36

టీ. సుమతీ, కారణము = నిమిత్తము - లేనినగవును = లేనట్టినవ్వును, పేరణమును= అణకయు - లేనిలేమ=లేని యాఁడుదియును - పృథివీస్థలిలోన్ = భూమియందు - పూరణము= పప్పుముద్ద - లేనిబూరియున్ = లేనటువంటి బూరియును - వీరణములు = వాద్యములు - లేనిపెండ్లి = లేని వివాహము - వృథరా = వ్యర్థముగదా.

తా. కారణము లేనివవ్వును - ఱంకలేని యాఁడుదియు - పూరణము పెట్టని బూరెయు - వాద్యములేని పెండ్లియు వ్యర్థములు.

క. కులకాంతతోడ నెప్పుడుఁ
గలహింపకు వట్టితప్పు ♦ ఘటియింపకుమీ
కలకంఠికంటఁ గన్నీ
రొలికిన సిరి యింట నుండ ♦ నొల్లదు సుమతీ. 37

టీ. సుమతీ, ఎప్పుడుఁ = ఎప్పటికిని - కులకాంతతోడఁ = భార్యతో - కలహింపకు = కలహముచేయకుము - వట్టితప్పుఁ = లేని నేరమును, ఘటియింపకుమీ = మోపకుము - కలకంఠికంటఁ = స్త్రీయొక్క కంటి నుండి . కన్నీరు = భాష్పములు - ఒలికినఁ = పడినట్లయిన - సిరి = లక్ష్మి - ఇంటఁ = ఇంటియందు - ఉండఁ = ఉండుటకు - ఒల్లదు = ఇష్టపడదు.

తా. ఎప్పుడును భార్యతో జగడమాడకుము. అందువలన ఆమె దుఃఖించి కన్నీరు పడినయెడల ఇంటియందు సంపదయుండదు.

క. కూరిమి గల దినములలో
నేరము లెన్నఁడును గలుగ ♦ నేరవు మఱి యా
కూరిమి విరసంబైనను
నేరములే తోఁచుచుండు ♦ నిక్కము సుమతీ. 38

టీ. సుమతీ, కూరిమి = స్నేహము - కలదినములలోఁ = ఉన్నటువంటి దినములయందు — నేరములు = తప్పులు - ఎన్నఁడుఁ = ఎప్పుడును కలుగనేరవు, = తోఁపవు; మఱి-ఆకూరిమి=ఆస్నేహము - విరసంబైనను= విరోధమైనను - నేరములే = తప్పులే - తోఁచుచుండుఁ=కలుగుచుండును- నిక్కము = నిజము.

తా. ఒకరొకరికి చెలిమి కలిగియున్నప్పుడు ఏతప్పును దప్పుగాఁ దోపదు. ఆచెలిమి విరోధమైన సర్వమును తప్పుగానే తోచుచుం డును.

క. కొంచెపు నరుసంగతిచే
నంచితముగఁ గీడు వచ్చు ♦ నది యెట్లన్నన్
గించిత్తు నల్లి గఱచిన
మంచమునకుఁ బెట్లు వచ్చు ♦ మహిలో సుమతీ. 39

టీ. సుమతీ, మహిలోన్ = భూమియందు, కొంచెపునరుసంగతిచేన్ = నీచుని స్నేహంబుచేత, అంచితముగన్ = ఒప్పునట్లుగా, కీడువచ్చున్ = చెఱుపువచ్చును, అది - ఎట్లనన్ = ఏలాగనఁగా, కించిత్తునల్లి = చిన్ననల్లి, కఱచినన్ = కొఱికినయెడల, మంచమునకు, పెట్లు = దెబ్బలు, వచ్చున్ = కలుగును.

తా. చిన్న నల్లి కఱచినచో, ఏవిధముగా మంచమునకు దెబ్బలు కలుగునో, ఆరీతిగా అల్పునితో స్నేహము చేసినవారికి చెరుపు కలుగును.

క. కొక్కోక మెల్ల జదివిన
జక్కనివాఁడైన రాజ ♦ చంద్రుఁడైనన్
మిక్కిలి రొక్కము లీయక
చిక్కదురా వారకాంత ♦ సిద్ధము సుమతీ. 40

టీ. సుమతీ, కొక్కోకము = రతిశాస్త్రము, ఎల్లన్ = అన్నిటిని, చదివినన్ = చదివినను, చక్కనివాఁడైనన్ = చూపరియైనను, రాజ

చంద్రుండైనన్ = రాజశ్రేష్ఠుండైనను, మిక్కిలిపోకల్మములు = ఎక్కువైనధనము ఈయక = చిక్కదు, - వారకాంత = వేశ్య, సిద్ధము = నిశ్చయము.

తా. అధిక ధనము నిచ్చువానిని వేశ్య వలచునేకాని, రతిశాస్త్రజ్ఞుని, చూపరిని వలవదు,

క. కొఱగానికొడుకు పుట్టినఁ

గొఱగామియె కాదు తండ్రి ♦ గుణములఁ జెరుచున్

జెఱుకుతుద వెన్ను పుట్టినఁ

జెఱకున దీ పెల్లఁ జెఱుచు ♦ సిద్ధము సుమతీ. 41

టీ. సుమతీ, కొఱగాని కొడుకు = నిరర్థకుడయిన కుమారుడు, పుట్టినన్ = జన్మించినయెడల, కొఱగామియె కాదు = నిరుపయోగమే కాక, తండ్రిగుణములన్ = తండ్రియొక్క గుణములను. (కూడ) చెఱుచున్ = పాడుచేయును, చెఱుకుతుదన్ = చెఱకుకొనయందు, వెన్ను = కంకి, పుట్టినన్ = కలిగినయెడల, చెఱకునన్ = చెఱుకునందు, తీపు = తియ్యఁదనము, ఎల్లన్ = అంతయును, చెఱుచున్ = పోగొట్టును, సిద్ధము = (ఇది) నిజము,

తా. చెఱకుకొనయందు వెన్నుబుట్టి యెట్లు ఆచెఱుకునందలి తీపును కూడఁబాడుచేయునో, అట్లు నిరర్థకుఁడయిన పుత్రుఁడుపుట్టి వాడు నిష్ప్రయోజకుఁడగుటయే కాక, తన తండ్రిగుణములనుఁగూడ చెఱుచును.

క. కోమలి విశ్వాసంబును

బాములతోఁ జెలిమి యన్య ♦ భామల వలపున్

వేముల తియ్యదనంబును

భూమీశుల నమ్మికలును ♦ బొంకుర సుమతీ. 42

టీ. సుమతీ, కోమలి=స్త్రీయొక్క, విశ్వాసంబును = చెలిమియు పాములతోన్=సర్పములతో, చెలిమి=స్నేహమును, అన్యభామలవలపున్= పరస్త్రీలప్రేమయును, వేములతియ్యదనంబును = వేపచెట్లయొక్క తీపును, భూవిభులనమ్మికలును=రాజులయొక్క విశ్వాసములును, బొంకురా = అబద్ధముగదా.

తా. ఆఁడుదాని నమ్మకమును, పాముతోటి చెలిమియును, పరస్త్రీల ప్రేమయును, వేపచెట్టుయొక్క తీపును, రాజులవిశ్వాసమును అబద్ధములు.

క. కడన గలమగనిఁ జూచిన

నడుగడుగున మడుఁగు లిడుదు ♦ రతివలు దమలోఁ

గడ నుడుగు మగనిఁ జూచిన

నడపీనుఁగు వచ్చె ననుచు ♦ నగుదురు సుమతీ. 43

టీ. సుమతీ, కడన = సంపాదనము, కల = కల్గిన, మగనిన్=పతిని, చూచినన్ = చూచినయెడల, అడుగడుగుననన్ = ఒక్కొక్క అడుగునకు క్రింద, (అనగా వెంటవెంటనే) మడుగులు = వస్త్రపుమడుపులును, (శేవ) ఇడుదురు = ఉందురు, కడన= సంపాదనము, ఉడుగుమగనిన్ = లేనిభర్తను చూచినన్ = చూచినచో, నడపీనుఁగు = నడచునట్టిశవము. వచ్చెన్= వచ్చెను, అనుచు = అనిచెప్పుచు, అతివలు = స్త్రీలు, నగుదురు = నవ్వుదురు.

తా. స్త్రీలు సంపాదనముగల పతిని గాంచినయెడల, మిగుల శుశ్రూష చేయుదురు - సంపాదనము లేనిభర్తనుఁ జూచినయెడల నడచునట్టి శవము వచ్చెననుచు పరిహాసము చేయుదురు.

క. చింతింపకు కడచినపని

కింతులు వలతు రని నమ్మ ♦ కెంతయు మదిలోఁ

నంతఃపుర కాంతలతో

మంతనములుమానుమిదియె ♦ మతముర సుమతీ. 44

టీ. సుమతీ, కడచినపనికిన్ = జరిగిపోయినకార్యమునకు, చింతింప కు = విచారముఁబొందకు, ఇంతులు=స్త్రీలు, వలతురుఅని = విశ్వసింతురని, మదిని= మనస్సునందు, ఎంతయుఁగ = ఎంతమాత్రమును, నమ్మకు = విశ్వసిం పకుము, అంతఃపురకాంతలతోఁగ = రాణివాసస్త్రీలతో, మంతనములు= ర హస్యపుమాటలు, మానుము = వదలుము, ఇదియే = ఇదే, మతముర = మ తము గదా.

తా. జరిగిపోయిన పనికి విచారపడుట తగదు. స్త్రీలు ప్రేమింతురని ఇంచుకంతయు నమ్మకుము. రాణివాసస్త్రీలతో రహస్యాలోచనములు సలు పకుము.

క. చీమలు పెట్టినపుట్టలు

పాముల కిరవైనయట్లు ♦ పామరుఁడు దగఁగ

హేమంబుఁ గూడఁ బెట్టిన

భూమీశులపాలఁ జేరు ♦ భువిలో సుమతీ. 45

టీ. సుమతీ, భువిలో= భూమియందు, చీమలు = పిపీలికములు, పె ట్టిన, పుట్టలు=వల్మీకములు, పాములకు= సర్పములకు, ఇరవు = తావు, ఐన యట్లు=ఐనరీతిగా, పామరుఁడు = మూఢుఁడు, హేమంబుఁగ = బంగార మును, కూడబెట్టిన = చేర్చిన, భూమీశులపాలఁగ = రాజులవశమున, చే రుఁగ = చేరును.

తా. చీమలు పెట్టిన పుట్టలు సర్పములకు నెలవయినట్లు లోభిచేర్చి పె ట్టిన ధనము రాజులపాలగును.

క. చుట్టములు గానివారలు
చుట్టములము నీకటంచు • సొంపు దలిర్పన్
నెట్టుకొని యాశ్రయింతురు
గట్టిగ ద్రవ్యంబు గలుగఁ • గదరా సుమతీ. 46

టీ. సుమతీ, చుట్టములు గానివారలు=బంధువులు గానివారలు, గట్టిగ, ద్రవ్యంబుగలుగన్ = ధనము చేరఁగానే, చుట్టములము = బంధువులము, నీకటంచు = నీకనుచు, సొంపు = సంతోషము, తలిర్పన్ = ఒప్పునట్లుగా, నెట్టుకొని = బలాత్కారముగా, ఆశ్రయింతురు = అనుసరింతురు, కదరా = కాదా.

తా. బంధువులు కానివారలు సయితము ధనముచేరినప్పుడు బలాత్కారముగా మేము నీకు బంధువులమని వచ్చి చేరుదురు.

క. చేతులకుఁ దొడవు దానము
భూతల నాథులకుఁ దొడవు • బొంకమి ధరలో
నీతియు తొడ నెవ్వారికి
నాతికి మానంబు తొడవు • నయముగ సుమతీ. 47

టీ. సుమతీ, చేతులకు=హస్తములకు, దానము = ఈవి, తొడవు = ఆభరణము, భూతలనాథులకున్ = రాజులకు, బొంకమి = అబద్ధము చెప్పకుండుటయే, తొడవు=ఆభరణము, ధరలోన్ = భూమియందు, ఎవ్వారికిన్ = యెట్టివారికిని, నీతియ = న్యాయమే, తొడవు=భూషణము, నాతికి = స్త్రీకి, మానంబు = పాతివ్రత్యమే, తొడవు = భూషణము.

తా. చేతులకు, దానమును, రాజులకు అసత్యమాడకుండుటయును, స్త్రీలకు పాతివ్రత్యమును, న్యాయమే యెల్లవారికిని అభరణములు.

కం. తడ వోర్వక యొడ లోర్వక
కడువేగం బడిచిపడినc ♦ గార్యం బగునే
తడ వోర్చిన నొడ లోర్చినc
జెడిపోయిన కార్యమెల్లc ♦ జేకుఱు సుమతీ. 48

టీ. సుమతీ, తడవు = ఆలస్యమును, ఓర్వక = ఓర్వలేక, ఒడలోర్వక = శరీరశ్రమకు ఓర్వక, కడువేగము = అతివేగముగా, అడిచిపడినన్ = మిట్టిపడినయెడల, కార్యంబు = పని, అగునే = అగునా? తడవు = ఆలస్యమును, నోర్చినన్ = ఓర్చినయెడల, ఒడలోర్చిన = శరీరము నోర్చిన, చెడిపోయిన కార్యమెల్లన్ = చెడిపోయినకార్యమంతయును, చేకుఱున్ = సమకూడును.

తా. ఆలస్యమునకును, దేహశ్రమకును సహింపక తొందరపడిన యెడల యేకార్యమును గానేరదు. ఆలస్యమును దేహప్రయాసమును కోర్చుకొన్నయెడల చెడిపోయిన పనులన్నియును సమకూడివచ్చును.

కం. తనకోపమె తనశత్రువు
తనశాంతమె తనకురక్ష ♦ దయ చుట్టంబౌc
తనసంతోషమె స్వర్గము
తనదుఃఖమె నరక మండ్రు ♦ తథ్యము సుమతీ. 49

టీ. సుమతీ, తనకోపమె = తనక్రోధమే, తనశత్రువు = తనకు పగవాడు, తనశాంతమె = తననెమ్మదే, తనకురక్ష = తన్నురక్షించునట్టి డాలును, దయ = కరుణ, చుట్టంబౌ = బంధువగును, తనసంతోషమె = తనకుతూహలమే, స్వర్గము = దేవలోకము, తనదుఃఖమె = తనచింతయే, నరకము = యమలోకము, అండ్రు = చెప్పుదురు, తథ్యము = నిజము.

తా. శత్రువువలె తనకోపమే తన్ను బాధించును. తననెమ్మదే తన్ను

రక్షకునివలె కాపాడును. తనదయయే మాతృవువలె ఆదరించును. తన సంతోషమే స్వర్గమువలె సుఖమునిచ్చును. తనచింతయే నరకమువలె వేధించును. (అని చెప్పుదురు)

కం. తనయూరి తపసితనమును
 దనపుత్త్రుని విద్యపెంపుఁ దన సతిరూపుం
 దన పెరటి చెట్టు మందును
 మనసున వర్ణింప రెట్టి మనుజులు సుమతీ. 50

టీ. సుమతీ, తనయూరి = తనగ్రామమందుండునట్టి, తపసితనమును = తానుజేయుతపోనిష్ఠను, తనపుత్త్రుని = తన కొమారునియొక్క, విద్య పెంపుఁ = విద్యాకౌశలమును, తనసతిరూపుం = తన భార్యయొక్క సౌందర్యమును, తనపెరటిచెట్టు మందును = తనతోటలోనుండునట్టి చెట్టుమందును, ఎట్టిమనుజులు = ఎటువంటివారు, ఐనను- మనసునన్ = మనస్సునందు, వర్ణింపరు = మెచ్చుకొనరు.

తా. తనయూరిలో నొకఁడుచేయుతపస్సును, తనకొమారునివిద్యాధిక్యమును, తనభార్యయొక్క సౌందర్యమును తనతోటలోని ఔషధమును, ఎటువంటి వారయినను కొనియాడరు.

కం. తనకలిమి యింద్రభోగము
 తన లేమియె సర్వలోక దారిద్ర్యంబౌ
 తనచావు జలప్రళయము
 తనవలచినయదియె రంభ తథ్యము సుమతీ. 51

టీ. సుమతీ, తనకలిమి = తనభాగ్యము - ఇంద్రభోగము = దేవేంద్రునిపవితో సమానమయినది - తనలేమియె = తన పేదతికమే — సర్వలోకదారి

ద్ర్యంబు = ప్రపంచమున కంతయు లేమిడి - తనచావు=స్వమృతి - జలప్రళయము = యుగప్రళయము - తనువలచినదియె = తాను ప్రేమించిన స్త్రీయే - రంభ = మిక్కిలిచక్కనిది కాన్ = అగును - తథ్యము = నిజము.

తా. తనభాగ్యమే దేవేంద్ర పదవిగాను - తనదరిద్రమే ప్రపంచమున కంతటికిఁగలిగిన లేమిడిగాను - తనచావే యుగప్రళయముగాను తానువలచిన స్త్రీయే మిక్కిలి (రంభతో సరిపోలు) చక్కనిదిగాను లోకులు తలంతురు.

క. తనవారు లేనిచోటను

జన వించుక లేనిచోట ♦ జగడముచోటన్

అనుమాన మైనచోటను

మనుజునకును నిలువఁదగదు ♦ మహిలో సుమతీ. 52

టీ. సుమతీ, తనవారు = తనబంధువులు, లేనిచోటన్ = లేనిచోట - జనవు=మచ్చిక - ఇంచుక లేనిచోటన్ = కొంచమయినను లేనితావున - జగడముచోటన్ = కలహము చేసెడితావున - అనుమానము=సందియము - ఐనచోటన్ = అయినతావున - మహిలోన్ = భూమియందు - మనుజునకున్ = మనుష్యునికి - నిలువఁదగదు = వుండుట మంచిదికాదు.

తా. తన బంధువులు లేనితావునను - తనయెడ విశ్వాసములేని తావునను - జగడమాడెడు తావునను, తనపై సందేహమయిన తావునను - మనుష్యుడు వుండఁగూడదు.

క. తమ్ములము సేయనినోరును

విమతులతోఁ జెలిమిసేసి ♦ వెతఁబడు తెలివిన్

గమలములు లేనికొలఁకును

హిమధాముఁడు లేనిరాత్రి ♦ హీనము సుమతీ. 53

టీ. సుమతీ, తమలము సేయని నోరును = తాంబూలము వేసుకొనని నోరును - విమతులతోఁ = తనమాటయందు నమ్మకము లేనివారితో - చెలిమి చేసి = స్నేహము చేసి - వెఱబడు తెలివిన్ = దుఃఖమొందునట్టివాని వివేకమును - కమలములు = తామరపువ్వులు, లేనికొలఁకును = లేనిసరస్సును - హిమధాముడు లేనిరాత్రి = చంద్రుడులేనిరాత్రియు - హీనము = తక్కువయినవి.

తా. తాంబూలము వేయని నోరును - తనమాటయందు నమ్మకము లేనివారితో స్నేహము చేసి దుఃఖించువాని వివేకమును - తామరలేని గుంటయు - చంద్రుడు లేని రాత్రియు నీచమయినవి.

క. తల నుండు విషము ఫణికిని

వెలయుంగాఁ దోఁక నుండు ♦ వృశ్చికమునకున్

దల తోఁక యనక యుండును

ఖలునకు నిలువెల్ల విషము ♦ గదరా సుమతీ. 54

టీ. సుమతీ, ఫణికిని = పామునకు = విషము = విసము - తలనుండున్ = శిరస్సునందుండును - వెలయుంగాన్ = ఒప్పునట్లుగా - వృశ్చికమునకున్ = తేలునకు - తోకన్ = తోకయందు - ఉండున్ = ఉండును - తలతోకయనకన్ = తలతోకఅనక - ఖలునకున్ = దుర్జనునికి - నిలువెల్లన్ = శరీరమంతటియు విషము = విసముఉండును - కదరా = కాదా.

తా. సిరస్సునందు పామునకును - కొండెయందు తేలునకును - తలతోకయనెడి భేదము లేక దుష్టునికి దేహమందంతటను విషముండును.

క. తలపొడుగు ధనముఁ బోసిన

వెలయాలికి నిజము లేదు ♦ వివరింపంగాఁ

దల దడవి బాసఁ జేసిన

వెలయాలిని నమ్మరాదు ♦ వినురా సుమతీ 55

టీ. సుమతీ, తలపొడుగు=శిరస్సు ప్రమాణము - ధనము = అర్థము- పోసినను=క్రుమ్మరించినను- వెలయాలికి = వేశ్యకు - నిజములేదు = సత్యము లేదు- వివరింపగాన్ = విస్తరించిచెప్పఁగా- తల= శిరస్సును-తడవి = తాఁకి బాస = ప్రమాణము - చేసినన్ = చేసినప్పటికిని - వెలయాలిని = వేశ్యను- నమ్మరాదు=విశ్వసింపఁగూడదు.

తా. నిలువెత్తు ధనముక్రుమ్మరించినను వేశ్యకు సత్యము లేదు. తల మీఁద చేయినుంచి ప్రమాణముచేసినను వేశ్యను నమ్మరాదు.

క. తల మాసిన నొలు మాసిన

వలువలు మాసినను బ్రాణ ♦ వల్లభునైనం

గులకాంతలైన రోఁతురు

తిలకింపఁగ భూమిలోన ♦ దిరముగ సుమతీ 56

టీ. సుమతీ- తిలకింపఁగన్ =అరసిచూడగా- భూమిలోనన్ =పుడమి యందు, తిరముగన్ = స్థిరముగా- తలమాసినన్ = తలమురికియైనను- ఒలుమాసి నన్ = శరీరము మురికియైనను - వలువలుమాసినను = వస్త్రములు మాసినను ప్రాణవల్లభునైనన్ =మగనినైనను-కులకాంతలు=భార్యలు- ఐనన్ =ఐనప్పటి కిని - రోఁతురు= తిరస్కరింతురు.

తా. పుడమియందు తనప్రాణనాయకుఁడైనను తలయు - దేహమును వస్త్రములును మురికియైనయెడల భార్యలు తిరస్కరింతురు.

క. తా ననుభవింపనర్థము

మానవపతిఁ జేరుఁ గొంత ♦ మఱి భూగత మౌఁ

గానల నీఁగల గూర్చిన

తేనియ యొరుఁ జేరునట్లు ♦ తిరముగ సుమతీ. 57

టీ. సుమతీ- కానలన్=అడవులయందు- ఈఁగలు=మక్షికములు- కూర్చిన=చేర్చినట్టి- తేనియ=తేనె- ఒరున్=ఇతరునికి- చేరునట్లు=వశమైనట్లుఁ తాను- అనుభవింపని=ఉపయోగింపని- అర్థము=ధనము- తిరముగన్=స్థిరముగా- మానవపతిన్= రాజును- చేరున్=చేరును. మతి=మఱియును- కొంత భూగతమౌన్ =కొంత భూమిపాలగును.

తా. అడవియందు తేనెటీఁగలు కూడఁబెట్టిన తేనె, ఎట్లు పరులకు-జెందునో. అట్లు, తాను చేర్చిపెట్టినధన మనుభవింపనియెడల, ఆధనములో కొంత రాజుపాలగును, మఱికొంత భూమిపాలగును.

క. దగ్గఱఁ గొండెము సెప్పెడు
ప్రెగ్గడపలుకులకు రాజు ♦ ప్రియుఁడై మఱి తా
నెగ్గు ప్రజ కాచరించుట
బొగ్గులకై కల్పతరువుఁ ♦బొడుచుట సుమతీ. 58

టీ. సుమతీ, దగ్గరన్ =సమీపమునందు, కొండెము =చాడి, చెప్పెడు = చెప్పునట్టి, ప్రెగ్గడ = మంత్రియొక్క, పలుకులకున్ = మాటలకు, రాజు= భూపాలుడు, ప్రియుండై=ప్రేమగలవాఁడై, మఱియు, తాన్=తాను, ప్రజకు= జనులకు, ఎగ్గు=కీడు, ఆచరించుట=చేయుట, బొగ్గులకై= అంగారములకై, కల్పతరువున్ = కోరినఫలములనిచ్చెడి దేవతావృక్షమును, బొడుచుట=నఱకుట.

తా. రాజు మంత్రి చెప్పునట్టిచాడీలకు ప్రియుఁడై విచారింపక జనులకు చెడుపుచేయుటయనునది, కోరినఫలముల నిచ్చెడి దేవతావృక్షమును బొగ్గులకుగాను నఱికివేయుటతో సమాన మగును.

క. ధనపతి సఖుఁడై యుండియు
నెనయంగా శివుఁడు బిచ్చ ♦ మెత్తఁగ వలసెన్

దనవారి కెంత గలిగినఁ

దనభాగ్యమె తనకుఁ గాక తథ్యము సుమతీ 59

టీ. సుమతీ, ధనపతి = ధనాధిపతియైన [కుబేరుఁడు] సఖుఁడై = చెలికాఁడై, ఉండియుఁన్ = ఉండియును, శివుడు = ఈశ్వరుఁడు, ఎనయంగాన్ = ఒప్పునట్లుగా, భిక్షము = బిచ్చము, ఎత్తన్ కాన్ = ఎత్తునట్లుగా, వలసెన్ = సంభవించెను. తనవారికి = తనతో సంబంధించిన వారికి, ఎంతగలిగినన్ = ఎంతయుండి నప్పటికిని, తనభాగ్యమె = తన యదృష్టము, తనకుకాక = అట్లుకాక, తథ్యము = నిజము.

తా. ధనవంతుఁడైన కుబేరుఁడు, ఈశ్వరునికి చెలికాఁడైయుండియు, తాను బిచ్చమెత్తవలసి వచ్చెను, కాఁబట్టి, తమవారి కెంత ధనముండినను, తమయదృష్టము ప్రకారమే తమకు జరగును.

క. ధీరులకుఁ జేయు మేలది

సారం బగునారికేళ ♦ సలిలముభంగిన్

గౌరవమును మరి మీఁదట

భూరిసుఖావహము నగును ♦ భువిలో సుమతీ. 60

టీ. సుమతీ, ధీరులకున్ = వివేకులకు, చేయు మేలు = చేయునట్టియుపకారము, అది = ఆ (మంచిమేలు.) సారంబగు = మంచిరుచియగు, నారికేళ = టెంకాయయొక్క, సలిలముభంగిన్ = నీరురీతిగా, గౌరవమును = మర్యాదయును, మఱి = మఱియు, మీఁదటన్ = తర్వాత, భూరి = గొప్పదైన, సుఖావహము = సుఖమును కలిగించు నదియును, అగును.

తా. టెంకాయచెట్టునకు నీరుఁబోసినయెడల, ఏప్రకారము, అది తర్వాత మిక్కిలి రుచిగల జలమునిచ్చునో, అట్లు వివేకులకు చేసినసహాయము, పిమ్మటమర్యాదయును సుఖమును యిచ్చును.

క. నడవకుమీ తెరు వొక్కటఁ
గుడువకుమీ శత్రునింటఁ ♦ గూరిమితోడన్
ముడువకుమీ పరధనముల
నుడువకుమీ యొరులమనసు ♦ నొవ్వఁగ సుమతీ 61

టీ. సుమతీ, ఒక్కటన్ =ఒంటరిగా, తెరువు = మార్గము నందు, నడవకుమీ =పోకుము, శత్రునింటన్ =విరోధిని యింటియందు, కూరిమి తోడన్ =స్నేహముతో, కుడువకుమీ =భోజనముచేయకుము, పరధనము లన్ = ఇతరుల ద్రవ్యమును, ముడువకుమీ = మూటఁగట్టియుంచుకొనకు ము, ఒరుల =ఇతరుల, మనస్సు =హృదయము, నొవ్వఁగన్ =నొచ్చునట్లు గా, నుడువకుమీ =మాటలాడకుము.

తా. దారిని ఒంటరిగా నడచుటయు, విరోధినియింటఁ బ్రీతితో భోజనము చేయుటయు, యితరులధనము నుంచుకొనుటయు, యితరులమనస్సు నొచ్చునట్లు నడచుకొనుటయుఁగూడదు.

క. నమ్మకు సుంకరి జూదరి
నమ్మకు మగసాలవాని ♦ నటు వెలయాలిన్
నమ్మకు మంగడివానిని
నమ్మకుమీ వామహస్తు ♦ నవనిని సుమతీ. 62

టీ. సుమతీ, సుంకరిన్ = పన్నుతీయువానిని, జూదరిన్=జూదగా నిని అగసాలవానిన్ = కమసాలవానిని. అట్లు= అట్లే, వెలయాలిన్ = వే శ్యను, అంగడివానిన్=సరకులమ్మువానిని, అవనిన్ = భూమియందు, వా మహస్తున్=ఎడమచేతిపనివానిని, నమ్మకుము = విశ్వసింపకుము.

తా. అప్పుతీయువానిని, జూదమాడువానిని, కమసాలిని, వేశ్యను సరకులమ్మువానిని, ఎడమచేతితోఁ బనిసేయువానిని నమ్మకూడదు.

క. నయమున బాలుం ద్రావరు
భయమునను విషమ్మునైన ♦ భక్షింతురుగా
నయ మెంతదోసకారియొ
భయమే చూపంగవలయు ♦ బాగుగ సుమతీ 63

టీ. సుమతీ, నయమునన్ = మంచిమాటలచేత, పాలున్ = పాలునైనను, త్రాగరు = పానము సేయరు, భయమునను = భయపెట్టుటచేత, విషమున్ = విసమును, ఐనన్ = ఐనప్పటికిని, భక్షింతురు = మ్రింగుదురు. కాన్ = కావున, నయము = మంచితనము, ఎంతదోసకారియో = ఎంత దోసమును చేయునదియో, భయమే = వెఱపే, చూపన్ కన్ వలయున్ = కనఁబఱుపవలయును.

తా. మంచిమాటలతోఁ జెప్పినయెడలఁ బాలును త్రాగనివారుకూడ, భయముచేత విషమునైనను మ్రింగుదురు. కాబట్టి, మంచితనముతోఁ గాని పనులకు వెఱపే జూపవలయును.

క. నరపతులు మేర దప్పినఁ
దిర మొప్పఁగ విధవయింటఁ ♦ దీర్పరియైనన్
గరణము వైదికుఁ డైనను
మరణాంతక మౌనుగాని ♦ మానదు సుమతీ. 64

టీ. సుమతీ, నరపతులు = రాజులు, మేరన్ = న్యాయముయొక్క హద్దు, తప్పినన్ = మీరినను, తిరము ఒప్పన్ కన్ = స్థిరముగా నెల్లకాలమును, విధవ = మగడు లేనిది, ఇంటన్ = గృహమునందు, తీర్పరియైనన్ = పెత్తనముచేయునదియైనను, కరణము = గ్రామలేఖకుఁడు, వైదికుడు = కర్మకుడైనను, మరణాంతకము = ప్రాణముపోవునంతటి సంకటము, ఔనుగాని, మానదు = తప్పదు.

తా. రాజు న్యాయముయొక్క హద్దు దప్పినను, ఇంటియందు పెత్తనము చేయునది విధవయైనను, గ్రామకరణము శైదికుడైనను, ప్రాణముపోవునంతటి సంకటముసంభవించును.

క. నవరసభావాలంకృత
కవితాగోష్ఠియును మధుర ♦ గానంబును దా
నవివేకి కెంతఁ జెప్పినఁ
జెవిటికి శంకూదినట్లు ♦ సిద్ధము సుమతీ. 65

టీ. సుమతీ, నవరసభావాలంకృత = శృంగారముమొదలగు తొమ్మిదిరసములచేతను, భావం = వాని భావములచేతను, అలంకృత = అలంకరింపఁబడిన, కవితాగోష్ఠియును = పండితసమూహమును, మధురగానంబున = మనోహరమైన గీతమును, తాన్ = తాను. అవివేకికి = తెలివిలేనివానికి, ఎంత జెప్పినన్ = ఎంతిచెప్పినను, చెవిటికిన్ = చెవిటివానికి, శంకు = శంఖమును- ఊఁదినట్లు = పూరించినట్లు, సిద్ధము = నిక్కము.

తా. శృంగారము మొదలగు తొమ్మిదిరసములచేతను, వానియర్థముల చేతను, అలంకరింపబడిన విద్వాంసుల సమూహముయొక్క శ్రేష్ఠత్వమును, మనోహరమైన సంగీతమును, తెలివిలేనివానికెంతఁదెలియఁజేసినను, చెవిటివానికి శంకూదినట్లు నిరర్థకమే యగును.

క. నవ్వకుమీ సభలోపల
నవ్వకుమీ తల్లిదండ్రి ♦ నాథులతోడన్
నవ్వకుమీ పరసతితో
నవ్వకుమీ విప్రవరుల నయ ♦ మిది సుమతీ. 66

టీ. సుమతీ, సభలోపలన్ = సభయందు, తల్లి = జననితోడను, తండ్రి = జనకునితోడను, నాథులతోడన్ = యజమానునితోడను, పరసతి

తోఁ = ఇతరుని భార్యతోడను, విప్రవరులఁ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులను, నవ్వకుము = పరిహాసముచేయకుము. ఇది,- నయము=నీతి.

తా. తల్లిదండ్రులతోడను, యజమానునితోడను, పరస్త్రీతోడను బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులతోడను సభయందు, పరిహాసముచేయరాదు.

క. నీరే ప్రాణాధారము
నోరే రసభరితమైన ♦ నుడువుల కెల్లన్
నారే నరులకు రత్నము
చీరే శృంగార మండ్రు ♦ సిద్ధము సుమతీ.　　67

టీ. సుమతీ, నీరే= జలమే, ప్రాణాధారము= ప్రాణమునకు ఆధారము, నోరే= వాక్కే, రసభరితము= రసవంతము, ఐననుడువులకుఁ =అయిన మాటలకు, ఎల్లఁ = అన్నిటికిని, ఆధారము= స్థానము, నరులకుఁ= మనుష్యులకు, నారి = స్త్రీయే, రత్నము = రత్నమువంటిది-మిక్కిలి అలంకారమైనది, చీరే = చీరయే, శృంగారము = అందము- అండ్రు = అనిచెప్పుదురు, సిద్ధము=నిశ్చయము.

తా. నీరే సకలజీవములు బ్రతుకుటకు ఆధారము. నోరే రసవంతములైన మాటలకెల్లమూలము. సర్వజనులకు స్త్రీయేరత్నమువలె శ్రేష్ఠవస్తువును అలంకారమునైనది. మేలైనసింగారము వస్త్రమే.

క. పగ వల దెవ్వరితోడను
వగవంగావలదు లేమి ♦ వచ్చినపిదపం
దెగనాడ వలదు సభలను
మగువకు మన సియ్యవలదు ♦ మహిలో సుమతీ.　　68

టీ. సుమతీ, ఎవ్వరితోడను = ఎట్టివారితోడను, పగ = విరోధము, వలదు = కూడదు, లేమి = దరిద్రము, వచ్చినపిదపఁ = వచ్చినపిమ్మట-వగవంగాఁ = ఏడ్చుట, వలదు = కూడదు, సభలను = సభయందు, తెగఁ = ఖండితముగా, ఆడవలదు = మాటాడవలదు, మహిలోన = భూమియందు

మగునకున్ = అడుదానికి, మనసు = మనస్సును, ఇయ్యవలదు = ఇయ్యఁగూడదు.

తా. ఎవ్వరితోఁ గాని పగ పెట్టుకొనుటయు, దారిద్ర్యము సంభవించిన వ్వుడు దుఃఖించుటయు, సభలో మోమోటము లేక మాటలాడుటయు ఆఁడుదానికి మనసిచ్చుటయుఁ గూడవు.

క. పతికడకుఁ దన్నుఁ గూర్చిన
సతికడకును వేల్పుకడకు ♦ సద్గురుకడకున్
సుతుకడకు రిత్తచేతుల
మతిమంతులు చనరు నీతి మార్గము సుమతీ. 69

టీ. సుమతీ, పతికడకున్ = ప్రభువుదగ్గరకును, తన్నున్ = తన్ను, కూర్చిన = ప్రేమించిన- సతికడకున్ = భార్యదగ్గఱకును- వేల్పుకడకున్ = దేవునిదగ్గఱకును, సద్గురుకడకున్ = యోగ్యుఁడైనగురువుదగ్గఱకును, సుతుకడకున్ = పుత్రునిదగ్గఱకును- మతిమంతులు = బుద్ధిమంతులు- రిత్తచేతులన్-వట్టిచేతులతో, చనరు=పోరు- (ఇదినీతి)

తా. తనయధిపతిని - తన్ను ప్రేమించెడి యిల్లాలిని- దేవునిని- గురుశ్రేష్ఠుని- కుమారునిని- జూడఁబోవునపుడు వట్టిచేతులతోఁ బోవరాదు.

క. పని సేయునెడల దాసియు
ననుభవమున రంభ మంత్రి ♦ యాలోచనలం
దనభుక్తియెడలఁ దల్లియు
ననఁదనకులకాంత యుండ ♦ నగురా సుమతీ 70

టీ. సుమతీ- పని = గృహకృత్యము- చేయునెడలన్ = చేయుసమయమునందు- దాసియున్ = పనికత్తెయును - అనుభవమునన్ = భోగించునపుడు- రంభ =రంభయును, ఆలోచనలన్ = ఆలోచనములకు- మంత్రి = ప్రధానియును, తనభుక్తియెడలను = తనభోజన సమయమునందు - తల్లి

రయున్ = కన్నతల్లియును, అనన్ = అనఁగా, తనకులకాంత = తనభార్య, ఉండక = ఉండుట, అగురా = అగునుగదా.

తా. భార్య తనకుపనులు సేయునపుడు పనికత్తెవలెను, తానుభోగించునపుడు రంభవలెను, తనకు ఆలోచనముచెప్పునపుడు మంత్రివలెను, తనకు భోజనము పెట్టునపుడు తల్లివలెను ఉండవలయును.

క. పరనారీసోదరుఁడై
పరధనముల కాసపడక ♦ పరులకుహితుఁడై
పరులు దనుఁ బొగడ నెగడియుఁ
బరు లలిగిన నలుగ నతఁడు ♦ పరముఁడు సుమతీ. 71

టీ. పరనారీసోదరుఁడై = ఇతర స్త్రీలకు తోఁబుట్టినవాని వలెనుండువాఁడై, పరధనములకున్ = యితరుల ద్రవ్యములకు, ఆసపడక = కోరక, పరులకు = ఇతరులకు, హితుఁడై = స్నేహితుఁడై, పరులు = ఇతరులు, తనుఁ బొగడన్ = తన్నుకొనియాడఁగా, నెగడక = అంగీకరింపక, పరులు = ఇతరులు, అలిగినన్ = కోపగించినప్పుడు, అలుగని = కోపగింపని, అతఁడు = ఆపురుషుఁడు, పరముఁడు = ఉత్తముఁడు.

తా. పరస్త్రీలకు సోదరునివంటివాఁడు, ఇతరుల ధనమున కాసపడనివాఁడును, ఇతరులకు మిత్రుఁడును, పరుల స్తుతిచేసినపుడు అంగీకరించనివాఁడును, పరులు తన్నుఁగోపించినపుడు తాను గోపింపక యుండువాఁడును ఉత్తముఁడు.

క. పరసతికూటమిఁ గోరకు
పరధనముల కాసపడకుఁ ♦ బరు నెంచకుమీ
సరిగానిగోష్ఠి సేయకు
సిరిచెడి చుట్టంబుకడకుఁ ♦ జేరకుసుమతీ. 72

టీ. పరసతి = ఇతరునిభార్యయొక్క, కూటమిన్ = పొందును, కోరకు = ఆసింపకుము, పరధనములకున్ = ఇతరులయొక్క సొత్తులకు, ఆసపడకుము = అభిలషింపకుము, పరుని = ఇతరుని, ఎంచకుమీ = తలంపకుము, సరిగాని = తగని, గోష్ఠి = సాంగత్యము, సేయకుము = ఒనర్పకుము, సిరిచెడి = సంపదఁబోఁగొట్టుకొని, చుట్టంబు కడకున్ = బందుగునొద్దకు, చేరకు = వెళ్లకుము.

తా. పరస్త్రీకాసపడుటయు, పరవిత్తమున కాసపడుటయు, ఇతరుల (తప్పుల) నెంచుటయు, ధనమునశించినతరువాత బంధువులయొద్దకు వెళ్లుటయు, సాటిలేనివారితో స్నేహము చేయుటయుఁ దగనిపనులు.

క. పరసతులగోష్ఠి నుండిన
పురుషుడు గాంగేయుఁడైన ♦ భువి నిందపడున్
పరపతి సుశీల యైనను
బరుసంగతి నున్న నింద పాలగుసుమతీ. 73

టీ. పరసతులగోష్ఠిన్ = అన్యస్త్రీల కూటమియందు, ఉండిన = ఉంసినట్టి, పురుషుడు = మగవాడు, గాంగేయుఁడైనన్ = భీష్మాచార్యుఁడైనను, భువిన్ = భూమియందు, నిందపడున్ = అపకీర్తినొందును, పరసతి = ఇతరునిభార్య, సుశీలయైనన్ = మంచిస్వభావముకలదియైనను, పరసంగతిన్ = ఇతరునిసాంగత్యంబున, ఉన్నన్ = ఉండెనేని, నిందలపాలగున్ = అపకీర్తిపాలగును.

తా. బ్రహ్మచర్యవ్రతముగల భీష్ముఁడైనప్పటికిని, అన్యస్త్రీలతో నుండెనేని నిందబొందును. ఎంత మంచినడవడికగల యుత్తమురాలైనను పరపురుషునింట నుండినయెడల అపకీర్తినిఁ జెందును.

క. ఒరు నాత్మఁదలఁచు సతివిడు
మఱుమాటలు పలుకుసుతుల ♦ మన్నింపకుమీ
వెఱ పెఱుఁగనిభటు నేలకు
తరుచుగ సతి యింటికేగఁ ♦ దగదుర సుమతీ 74

టీ. ఒరుని=ఇతరుని, ఆత్మ = మనస్సునందు, తలచు = కోరునట్టి, సతిని=భార్యను, విడు = విడలుము- మఱుమాటలు = అడ్డుమాటలు, పలుకు= పలుకునట్టి, సుతులను = పుత్రులను, మన్నింపకుమీ = క్షమింపకుము. వెఱపు = భీతి, ఎఱుఁగని=తెలియని, భటుని=సేవకుని, ఏలకుము=పాలింపకుము, తరుచుగను=మాటిమాటికి, సతియింటకేఁగను = భార్యయొక్కయింటికి వెళ్లుట, తగదుర = సరికాదురా.

తా. అన్యపురుషుని కోరెడి భార్యను విడువవలయును, ఎదిరించిమాటలాడు కొమారులను కాపాడరాదు, భయపడని సేవకుని ఉంచుకొనందగదు పలుమఱు భార్యయింటికిఁ పురుషుఁడుబోరాదు.

క. పరులకు నిష్టము సెప్పకు
పొరుగిండ్లకుఁ బనులు లేక ♦ పోవకు మెపుడున్
బరుఁ గదిసినసతిఁ గవయకు
మెఱిఁగియుఁ బిఱుసైనహయము ♦ నెక్కకు సుమతీ 75

టీ. పరులకు =ఇతరులకు, ఇష్టము = సమ్మతము, చెప్పకుము -పొరుగిండ్లకున్ = ఇతరులగృహములకు, పనులులేక = కార్యములులేక, పోవకుము=పోవలదు. ఎపుడున్ = ఎల్లపుడును, పరుఁగదిసిన = ఇతరుని పొందిన, సతిని = స్త్రీని, కవయకుము=పొందకుము. ఎఱిగియు = తెలిసియు, బిఱుసైన = మోటుదనమైన, హయమును = గుఱ్ఱమును, ఎక్కకుము = ఆరోహింపకుము.

తా. నీయభిప్రాయమును ఇతరులకు జెప్పకుము. పనులులేక పొరుగిండ్ల

ఈఁబోవకుము. పరపురుషుని సాంగత్యముచేసిన భార్యను గూడకుము. పొటుదనముగల గుఱ్ఱమును ఎక్కకుము.

క. పర్వముల సతులఁ గవయకు
ముర్వీశ్వరుకరుణ నమ్మి • యుబ్బకు మదిలో
గర్వించి నాలిఁ జెంపకు
నిర్వాహము లేనిచోట • నిలువకు సుమతీ. 76

టీ. పర్వములన్ = పంచపర్వములయందు, సతులన్ = స్త్రీలను, గవయకుము = పొందకుము. ఉర్వీశ్వరుకరుణ = రాజులదయను - నమ్మి = విశ్వసించి - మదిలో = మనస్సున - ఉబ్బకుము = సంతోషింపకుము, గర్వింప = గర్వించునట్లుగా - ఆలి = భార్యను, జెంపకు = సాఁకకుము - నిర్వాహములేనిచోటన్ = సాగుదలలేనితావునందు - నిలువకు = ఉండకుము.

తా. పంచపర్వములయందు స్త్రీలను పొందుటయును - ప్రభువులదయను నమ్మి సంతసిల్లుటయును - భార్యకు చనువిచ్చుటయును - సాగుదలలేని చోట నుండుటయుఁ దగనిపనులు.

క. పలుదోమి సేయువిడియము
తలఁగడిగిననాఁటినిద్ర • తరుణులతోడన్
బొలయలుక నాఁటికూటమి
వెల యింతని చెప్పరాదు • వినురా సుమతీ. 77

టీ. పలుదోమి సేయువిడియము = పండ్లు తోముకొనిన వెంటనే వేసికొనినతాంబూలమును, తలఁగడిగిననాఁటినిద్ర = తలంటుకొనిన - నాఁటి నిద్రయును - తరుణులతోడన్ = స్త్రీలతో - పొలయలుక నాఁటికూటమి = ప్రణయకలహము నాఁటి పొందును, వెల ఇంత అని చెప్ప రాదు = విలువకట్టుటకు మితిని చెప్పుటకు సాధ్యముకాదు.

తా. పండ్లుతోముకొనిన వెంటనే వేసికొనిన తాంబూలమును, తలంటుకొనిననాఁటి నిద్రయును, పాలయలుకనాఁటిపొందును వెలలేనివి. అనగా (వీనియొక్క మితిచెప్పుటకు శక్యములేనివి)

క. పాటెఱుఁగనిపతికొలువును

గూటంబున కెఱుకపడని ♦ కోమలిగతియుఁ

బేటెత్తఁ జేయు చెలిమియు

నేటికి నెదురీఁదినట్టు ♦ లెన్నఁగ సుమతీ. 78

టీ. పాటు = చేసెడిపనియొక్క కష్టమును, ఎఱుఁగనిపతి = తెలిసికొననియధికారియొక్క, కొలువును = సేవకత్వమును, కూటంబునకుఁ = కూడికకు, ఎఱుకపడని = తెలియఁబడని, కోమలి = స్త్రీయొక్క, రతియుఁ = పొందును, పేటెత్తక = మోమోటములేక, చేయుచెలిమియుఁ = చేయుపట్టి స్నేహమును, ఏటికి = నదికి, ఎదురు = ఎదురుగాని, ఈఁదినట్లు = ఈఁతగొట్టుచుఁబోవునట్లు, గదరా = గాదా.

తా. సేవకుఁడు పడునట్టికష్టమును తెలిసికొనని ప్రభువుయొక్క సేవయు, సాంగత్యమునందాసక్తిలేనిస్త్రీపొందును - మోమోటములేక చేయుపట్టి వాని చెలిమియును - ఏటికి అభిముఖముగా నీఁదుటవలెకష్టమునుగలిగించును.

క. పాలను గలసినజలమును

బాలవిధంబుననె యుండుఁ ♦ బరికింపంగాఁ

బాలచవిఁ జెఱుచుఁ గావునఁ

బాలసుఁడగువానిపొందు ♦ వలదుర సుమతీ. 79

టీ. పాలను = క్షీరమును - కలసిన = చేరినట్టి - జలమును = నీరును - పాలవిధంబుననె = క్షీరము రీతిగానే, ఉండుఁ = ఉండును - పరికింపంగాఁ = శోధించిచూడగా - పాల = క్షీరముయొక్క - చవి[illegible]చెడిని - చె

ఱుచుఁ = చెడునట్లుఁజేయును. కావునన్ = కాబట్టి - పాలసుఁడు = దుర్జనుడు - అగువాని = అయినవాని - పొందు = స్నేహము - వలదుర = కూడదురా.

తా. పాలలోఁగలిసిననీరు పాలవలెనే యుండియు దాని రుచినిబోఁగొట్టినట్లే - దుర్జనునిసహవాసము గుణాతిశయములను జెఱుచును. కాబట్టి దుర్జనునితో స్నేహముకూడదు.

క. పాలసునకైనయాపద
జాలింబడి తీర్పఁదగదు • సర్వజ్ఞునకున్
దేలగ్నిఁబడఁగఁబట్టిన
మే లెఱుఁగున మీఁటుఁగాక • మేదిని సుమతీ. 80

టీ. పాలసునకున్ = దుర్జనునికి, ఐన = కలిగిన - ఆపద = కీడు - జాలిన్ = విచారమును - పడి = పొంది - తీర్పన్ = తొలగించుట - సర్వజ్ఞునకున్ = అన్నియును దెలిసినవానికిని, తగదు = కూడదు - తేలు = వృశ్చికము - అగ్నిన్ = నిప్పునందు - పడన్ కన్ = పడఁగా, పట్టిన = పట్టుకొనిన - మీటున్ = కుట్టును - కాక = కాని, మేలున్ = ఉపకారమును - ఎఱుఁగును = ఎంచునా.

తా. తేలు నిప్పులోఁ బడునపుడు విచారమునొంది పట్టుకొన్నయెడల అది అన్నియును దెలిసినవానిని సైతము మేలునెంచక కుట్టును. దుర్జనునికి కీడు తటస్థించినయెడల - ఆకీడును తప్పించుటకు సహాయముఁ జేసినవాఁగీడే గలుగును.

క. పిలువనిపనులకుఁ బోవుట
గలయని సతిరతియు రాజు • గాననికొలువున్
బిలువని పేరంటంబును
వలవని చెలిమియును జేయు • వలదుర సుమతీ. 81

టీ. పిలువని పనులకుఁ = పిలువనికార్యములకు - పోవుట = ఏఁగుటయు - కలయని = మనసుకలియని - సతి = భార్యయొక్క - రతియుఁ = పొందును - రాజు = భూపతి - కానని = చూడని - కొలువుఁ = ఉద్యోగమును - పిలువని పేరంటంబును = పిలువకయే పెండ్లికి బంధువులయిండ్లకుఁ బోవుటయును - వలువని చెలిమియును = ప్రేమింపని స్నేహితమును - చేయవలదుర = ఒనర్పఁదగదురా.

తా. పిలువనికార్యములకుఁ బోవుటయు - మనసుగలియని దానితో సహవాసము చేయుటయు - రాజు కనుగొనని యుద్యోగమును - తన్ను బిలువకయుండియు తాను పేరంటములకు బోవుటయు - ప్రేమింపని స్నేహమును చేయఁదగదు.

క. పురికిని ప్రాణము కోమటి
వరికిని ప్రాణంబు నీరు ♦ వసుమతిలోనన్
గరికిని ప్రాణము తొండము
సిరికిని ప్రాణంబు మగువ ♦ సిద్ధము సుమతీ. 82

టీ. పురికిని = పట్టణమునకు - కోమటి = వైశ్యుఁడును - వరికిని = సస్యమునకు - నీరు = జలమును, వసుమతిలోనఁ = భూమియందు - కరికిని = ఏనుగునకు - తొండము = తుండమును - సిరికిని = సంపదకు - మగువ = స్త్రీయును - ప్రాణంబు = జీవము - సిద్ధము = నిశ్చయము.

తా. నగరమునకుఁ గోమటియును - వరిపయిరులకు నీరును, ఏనుఁగునకు తొండమును - ధనమునకు స్త్రీయును - ప్రాణమువంటి ముఖ్యవస్తువులు.

క. పులిపాలుఁ దెచ్చియిచ్చిన
నలవడఁగా గుండెఁ గోసి ♦ యఱచే నిడినం
దలపొడుగు ధనముఁ బోసిన
వెలయాలికిఁ గూర్మి లేదు ♦ వినురా సుమతీ. 83

టీ. వెలయాలికిన్ = భోగముదానికి - పులిపాలున్ = పెద్దపులియొక్క పాలను - తెచ్చియిచ్చినన్ = కొనివచ్చియిచ్చినను - అలవడన్ కాన్ = ఒప్పునట్లుగా - గుండెన్ = గుండెకాయను - కోసి = ఖండించి, అఱచేతన్ = అఱచేతియందు - ఇడినన్ = ఉంచినను - తలపొడుగు = శిరస్సుపర్యంతము - ధనమున్ = ద్రవ్యమును - పోసినన్ = క్రుమ్మరించినను - కూర్మిలేదు = విశ్వాసములేదు.

తా. పులిపాలుదెచ్చి యిచ్చినప్పటికిని - గుండెకాయనుగోసి యఱచేతిలో నుంచినప్పటికిని - నిలువంత ద్రవ్యముఁ బోసినప్పటికిని వేశ్యకు ప్రేమ ఉండదు.

క. పెట్టినదినములలోపల
నట్టడవులనైన వచ్చు ♦ నర్థములున్
బెట్టనిదినములఁ గనకపు
గట్టెక్కిన నేమి లేదు ♦ గదరా సుమతీ. 84

టీ. పెట్టినదినములలోపలన్ = పూర్వజన్మమున చేసిన దానము యొక్క ఫలకాలమందు - నట్టడవులనైనన్ = అరణ్యమధ్యములయందైనను - నర్థములున్ = సకలపదార్థములును - వచ్చున్ = కలుగును - పెట్టనిదినములన్ = పూర్వజన్మమునందు ఈయని కాలములయందు - కనకపుగట్టున్ = బంగారుపర్వతమును - ఎక్కినన్ = ఎక్కినను - ఏమిలేదు = ఏమియును లభింపదు. గదరా = కాదా.

తా. పూర్వజన్మమునం దేవేళలో నరులకు దానము కావించితిమో ఆవేళలోనే అంతయు లభించును గాని - పెట్టని వేళలందు బంగారుకొండనెక్కినను ఏదియును లభింపదుకదా.

క. పొరుగునఁ బగవాఁ డుండిన
నిరవొందఁగ వ్రాతకాఁడె ♦ యేలిక యైనన్
ధరఁ గాఁపు కొండె మైనను
గరణాలకు బ్రతుకు లేదు ♦ గదరా సుమతీ. 85

టీ. పౌరుగునన్ = ఇంటిప్రక్కన - పగవాఁడు = విరోధి - ఉండి నన్ = నివసించియుండినను - ఇరవొందన్ కాన్ = ఒప్పునట్లుగా - ఏలిక = పాలకుడు - వ్రాతకాఁడే = వ్రాయనేర్చినవాఁడే - వినన్ = వినను - ధరన్ = భూమియందు, కాపు = పైరుపెట్టువాడు, కొండెమైనను = చాడీలు చెప్పువాఁడైనను - కరణములకు = గ్రామలేఖకులకు - బ్రతుకు = జీవనము, లేదు = కలుగదు - గదరా = కాదా.

తా. పొరుగున విరోధియుండినను పాలకుడు వ్రాయనేర్చిన వాఁడైనను - రైతు చాడీచెప్పువాఁడైనను - గ్రామలేఖకులకు జీవనముండదు.

క. బంగారుఁ గుదువఁబెట్టకు

సంగరమునఁ బాఱిపోకు ♦ సరసుఁడవైనన్

అంగడి వెచ్చము లాడకు

వెంగలితోఁ జెలిమి వలదు ♦ వినురా సుమతీ. ౭౧

టీ. బంగారున్ = బంగారమును - కుదువబెట్టుకుము = అప్పునకు బదులుగానుంపకుము. సంగరమునన్ = యుద్ధమునందు, పాఱిపోకుము = తిరిగిపోకుము, సరసుడవైనన్ = వివేకముగలవాఁడగుదువేని - అంగడిన్ = బజారునందు - వెచ్చములాడకుము = అప్పుతీయకుము, వెంగిలితోన్ = వెఱ్ఱివానితో, చెలిమి = స్నేహము - వలదు = కూడదు, వినురా = ఆలకింపుగా

తా. బంగారుతాకట్టు పెట్టుటయు - యుద్ధమునందు తిరిగిపోవుటయు - అంగడియందు అప్పుదీయుటయు - వెఱ్ఱివానితో స్నేహము చేయుటయుఁదగనివనులు.

క. బలవంతుఁడ నా కేమని

పలువురతో నిగ్రహించి ♦ పలుకుట మేలా

బలవంతమైనసర్పము

చలిచీమలచేతఁ జిక్కి ♦ చావదె సుమతీ. 87

టీ. బలవంతుఁడనై = బలముగలవాఁడను, నాకు ఏమని = నాకేమి కొఱఁత యని - నిగ్రహించి = విరోధించి - పలుకుట= మాటలాడుట, మేలా=లగ్గా - బలవంతము = బలముగలిగినది, ఐన సర్పము = విషట్టిపాము చలిచీమలచేతన్ = ఒకవిధమైనచీమలచేత. చిక్కి=తగులుకొని- చావదె= మృతిఁబొందదా?

తా. బలము గల పాము అయినప్పటికి చలిచీమలచేతఁ జచ్చునట్టు- బలముగలవాఁడు అనేకులతో విరోధించెనేని - వారిచేమడియును.

క. మండలపతిసముఖమున

మెండైనప్రధానిలేక ♦ మెలఁగుట యెల్లన్

గొండంతమదపుటేనుఁగు

తొండము లేకుండినట్లు ♦ దోఁచుర సుమతీ. 88

టీ. మండలపతిసమ్ముఖమునన్ = చక్రవర్తిసభయందు - మెండైనప్రధాని = సమర్థుఁడైన మంత్రి - లేక, మెలఁగుట=వర్తించుట - ఎల్లన్= అన్నియును - కొండంత మదపుటేనుఁగు = పర్వతాకారముగలిగిన మదము గల యేనుఁగు, తొండములేక = తుండము లేక - ఉండినట్లు - తోఁచుర= కనఁబడునురా.

తా. కొండంతయెత్తుగల ఏనుఁగ తుండము లేనియెడల - ఎట్లునిరర్థక మగునో - అట్లే - మంత్రిలేనియెడల చక్రవర్తి యైనను నిరర్థకుఁడగును.

క. మంత్రి గలవానిరాజ్యము

తంత్రము చెడకుండ నిలుచుఁ ♦ దఱుచుగ ధరలో

మంత్రివిహీనుని రాజ్యము

జంత్రపుఁ గీలూడినట్లు ♦ జరుగదు సుమతీ. 89

టీ. మంత్రిగలవాని రాజ్యము = ప్రధానిగలవాని రాజరికము - తంత్రము = ఉపాయము - చెడకుండ = చెడిపోక, నిలుచును = ఉండును- తలుచుగన్ = విశేషముగా, ధరలోన్=భూమియందు- మంత్రివిహీనునిరాజ్యము = ప్రధానిలేని రాజ్యము, జంత్రపుకీలు =యంత్రముయొక్క-యిరుసు- ఊడినట్లు = వీడిపోయినట్లు, జరుగదు= నడువదు.

తా. మంత్రిగల రాజుయొక్క ప్రభుత్వము, అపాయము లేకుండ జరుగుచుండును. యంత్రముయొక్క కీలు ఊడినట్టుమంత్రిలేని రాజుయొక్క పాలనముజరుగనేరదు.

క. మాటకు బ్రాణము సత్యము

కోటకుఁ బ్రాణంబు సుభట ♦ కోటిధరిత్రిన్

బోటికిఁ బ్రాణము మానము

చీటికిఁ బ్రాణంబు వ్రాలు ♦ సిద్ధము సుమతీ. 90

టీ. మాటకున్ = పలుకునకు -సత్యము= నిజమును-కోటకున్ =సాలమునకు - సుభటకోటి = మంచిసేనాసమూహమును, ధరిత్రిన్ = భూమియందు - బోటికిన్ = స్త్రీకి, మానము=లజ్జయు-చీటికిన్ =జాబునకు-వ్రాలును - ప్రాణంబు = జీవము.

తా. మాటకునిజమును- కోటకు మంచి - సేనాసమూహమును, స్త్రీకి మానమును - జాబునకు వ్రాసినవాని చేవ్రాలును ప్రాణమువలె ముఖ్యమైనవి.

క. మానఘనుఁ డాత్మధృతి చెడి

హీనుం డగువాని నాశ్ర ♦ యించుట యెల్లన్

మానెడు జలములలోపల

నేనుఁగు మెయిదాఁచినట్లు ♦ లెఱుఁగుము సుమతీ. 91

టీ. మానఘనుఁడు = గొప్పమానముగలవాఁడు, ఆత్మన్ = హృదయమునందు - ధృతి = ధైర్యము - చెడి = తొలఁగి - హీనుండు అగువానిన్ = అల్పుడు ఐనవానిని - ఆశ్రయించుట = కొలుచుట - ఎల్లన్ = అంతయును - మానెడు జలములలోపలన్ = కొంచెపునీళ్లలోపల - ఏనుఁగు = గజము, మెయిన్ (తన) దేహమును, దాఁచినట్లు = మఱుఁగుపఱచినట్లు - ఎఱుఁగుము = తెలిసికొనుము.

తా. గౌరవస్థుఁడు అల్పుని యాశ్రయించుటయనునది రవంత నీళ్లలో ఏనుగు దేహమును మఱుఁగు పఱచినట్లుండును.

క. రాపొమ్మని పిలువని యూ

భూపాలునిఁ గొల్వ భుక్తి ♦ ముక్తులు గలవే

దీపంబు లేనియింటను

జేపుణికిళ్లాడినట్లు ♦ సిద్ధము సుమతీ. 92

టీ. రా = రమ్ము - పొమ్ము = అరుగుము - అని పిలువని = ఇట్లుపిలువని - భూపాలుని = రాజును - కొల్వన్ = సేవింపఁగా - భుక్తి = జీవనమును ముక్తి = మోక్షమును - కలవే = ఉన్నవా (లేవనుట) - దీపంబు = దివ్వె - లేనియింటన్ = లేనిగృహమునందు - చేపుణికిళ్లు = బాలక్రీడలు, ఆడినట్లు = ఆడినరీతిగానే, సిద్ధము = నిజము.

తా. దీపములేని గృహమునందు గొబ్బిళ్లాటలాడినయట్లు రమ్ము పొమ్మని యాదరణచేయని రాజునద్ద ఉద్యోగము చేయుటవలన భుక్తియును ముక్తియును గలుగవు.

క. రూపించి పలికి బొంకకు
ప్రాపగు చుట్టంబు నెగ్గు • పలుకకు మదిలోఁ
గోపించు రాజుఁ గొల్వకు
పాపపు దేశంబు సొరకు • పదిలము సుమతీ. ౯౩

టీ. రూపించి=అగుపఱచి - పలికి= చెప్పి - బొంకకుము = అబద్ధముఁ జెప్పకుము, ప్రాపు=ఆదరువు - అగు = అగునట్టి - చుట్టంబును=బంధువును - ఎగ్గుపలుకకు= కీడుఁ జెప్పకుము - మదిలోన్=మనస్సునందు-కోపించు=క్రోధముబూను - రాజున్ = రాజును - కొల్వకు=సేవింపకుము- పాపపుదేశంబు = పాపులగు దుర్మార్గులుండు దేశమును - సొరకుము=ప్రవేశింపకుము, పదిలము=భద్రము.

తా. సాక్షులమూలమున రూపించినతరువాత అబద్ధము చెప్పుటయు ఆప్తబంధువులను దూఱుటయు -కోపియగు రాజును గొలుచుటయు పాపులుండు భూమికేఁగుటయు కూడని పనులు.

క. లావుగల వానికంటెను
భావింపఁగ నీతిపరుఁడు • బలవంతుండౌ
గ్రావంబంత గజంబును
మావటివాఁ డెక్కినట్లు • మహిలో సుమతీ. ౯౪

టీ. గ్రావంబంతి= కొండంతటి - గజంబును = ఏనుఁగును -మావటివాఁడు =మావంతుఁడు - ఎక్కినట్లు=ఆరోహించినట్లు - మహిలోన్=భూమియందు - లావు=శరీరదార్ఢ్యము - కలవానికంటెను = కలిగినవానికంటెను భావింపఁగన్ = ఆలోచింపఁగా, నీతిపరుఁడు = వివేకముకలవాఁడు-బలవంతుఁడు=బలముకలవాఁడు.

తా. పెద్దయేనుఁగును మావటివాఁడు ఎక్కినట్లు బలముగలవానికంటె ను నీతిపరుఁడే బలవంతుఁడు.

క. వఱదైనచేను దున్నకు
కఱవైనను బంధుజనుల ♦ కడకేఁగకుమీ
పరులకు మర్మము సెప్పకు
పిఱికికి దళవాయితనము ♦ పెట్టకు సుమతీ. 95

టీ. వఱద=ఎల్లువ, ఐనచేను = ఐనట్టిపొలమును, దున్నకు = నాఁగలిలోభేదింపకుము, కఱవు=క్షామము, ఐనను=సంభవించినను, బంధుజనులకడకు=చుట్టాలయొద్దకు, ఏఁగకుమీ = పోకుము, పరులకు = ఇతరులకు, మర్మము=రహస్యము, చెప్పకు = తెలియజేయకుము, పిఱికికిన్ = భయముగలవానికి, దళవాయితనము = సేనాధిపతిత్వము, పెట్టకుము = ఉంపకుము.

తా. వెల్లువరైన పొలమును దున్నుటయు, దుర్భిక్షకాలమునందు బంధువులకడ కేఁగుటయు, అన్యులకు రహస్యమును జెప్పుటయు, ధైర్యహీనునికి సేనానాయకత్వము నొసంగుటయుఁ దగనిపనులు.

క. వరిపంట లేనియూరును
దొర యుండని యూరుతోడు ♦ దొరకని తెరువున్
ధరను బతిలేనిగృహమును
నరయంగా రుద్రభూమి ♦ యనఁదగు సుమతీ. 96

టీ. వరిపంట = వరిపైరు, లేనియూరును = లేనట్టిగ్రామమును, దొర = ప్రభువు, ఉండనియూరున్ = లేనియూరును, తోడు = సహాయము, దొరకని = లభింపని, తెరువున్ = మార్గమును, ధరను = భూమియందు, ప

తి = యజమాని లేనిగృహము = లేఁట్టియిల్లును, అరయఁగ్ గాఁగ్ = ఆలోచిం పఁగా, రుద్రభూమి = వల్లకాడు, అనఁగ్ = అనుటకు, తగుఁగ్ = ఒప్పును.

తా. వరిపంటలేనియూరును, అధికారివసియింపని గ్రామమును, తోడు దొరకని బాటయును, యజమానుడులేని గృహమును వల్లకాటితో సమానము.

క. వినఁ దగు నెవ్వరు చెప్పిన

వినినంతనె వేగపడక ♦ వివరింపఁ దగున్

గని కల్ల నిజముఁ దెలిసిన

మనుజుఁడె పోనీతిపరుఁడు ♦ మహిలో సుమతీ. 97

టీ. ఎవ్వరు చెప్పినన్ = ఎవ్వరుచెప్పినను, వినఁదగు = ఆలకింపవచ్చు ను, వినినంతనె = వినగానె - వేగపడక = తొందరపడక - వివరింపదగున్ = ఆలోచింపవలయును, కని = చూచి - కల్ల = అబద్ధమనుటయు, నిజము = సత్యమనుటయు - తెలిసినమనుజుఁడె = తెలిసికొనినవాఁడె - నీతిపరుడు = న్యా యమెఱిఁగినవాఁడు.

తా. ఎవరు ఏది చెప్పినను - తొందరపడక నిజమిదియనియు - అబద్ధమిం దియనియు - తెలిసికొనువాడే వివేకముగలవాడు.

క. వీడెము సేయనినోరును

నాడియు మఱిలేదటంచు ♦ నాడెడినోరున్

బాడంగ రానినోరును

బూడిద కిరునైన పాడు ♦ బొందర సుమతీ. 98

టీ. వీడెముసేయని = తాంబూలము వేసికొననినోరును - ఆడియు = చెప్పియు - మఱిలేదు అటంచున్ ఆడెడినోరున్ = పిమ్మట లేదని బొంకునట్టి నోరును - పాడన్ గాన్ = పాడుటకు - రాని = తెలియని - నోరును =

వాక్కులు- మాటాడికకు, ఇరవు = ఉనికిపట్టు- ఐన పాడుబొందర = ఐనట్టి ప్రయోజనము లేనిగొయ్యిరా.

తా. తాంబూలము వేయనట్టినోరు - మాటచెప్పి పిమ్మట లేపనునట్టి దొర, సంగీతము పాడుటకు తెలియనట్టినోరు అగునోరు పూడిచఁబోయునట్టి పల్లమువంటిది.

క. వెలయాలివలనఁ గూరిమి

గలుగదు మఱిఁ గలిగెనేని ♦ కడతేఱదుగాఁ

బలువురు నడచెడు తెరువునఁ

బులు మొలవదు మొలిచెనేని ♦ పొదలదు సుమతీ. 99

టీ. పలువురు = అనేకులు - నడచెడు తెరువునన్ = నడచునట్టిదారియందు - పులు = పచ్చిక - మొలవదు = పుట్టదు - మొలిచెనేని = ఒకవేళ పుట్టెనేని - పొదలదు = వర్ధిల్లదు- వెలయాలివలనన్ = వేశ్యవలన- కూరిమి = ప్రేమ- కలుగదు = పుట్టదు- మఱి = మఱియును - కలిగెనేని = ఒక వేళ కల్గినను- కడతేఱదు = బహుకాలముండదు.

తా. అనేకులు నడచెడి మార్గమందు పచ్చిక మొలవనే మొలవదు. అట్లు మొలచినను (నశించిపోవును) అట్లే వెలపాలఁతికి ప్రేమ కలుగ నేకలుగదు అట్లుకల్గినను స్థిరముగా నుండదు.

క. శుభముల నొందనిచదువును

నభినయమును రాగరసము ♦ నందనిపాటల్

గుభగుభలు లేనికూటమి

సభ మెచ్చనిమాట లెల్లఁ ♦ జప్పన సుమతీ. 100

టీ. శుభములన్ = మంగళములను - ఒందని = చెందని - విద్యయును = చదువును - అభినయమును = అర్థానుసారముగా అవయవవిన్యాసమును - రాగరసమున్ = సంగీతస్వారస్యమును - అందనిపాటల్ = లేనిపాటలను - గుభ గుభలు = సంతోషాశ్చర్యములను దెలియఁజేయు శబ్దములు - లేనికూటమి = లేనిసభయును - సభమెచ్చనిమాటలు = పదిమంది సంతోషింపనిమాటలును - ఎల్లన్ = ఇవియంతయు - చప్పన = సారములేనివి.

తా. మంచి నొందనటువంటి చదువును — అర్థము ననుసరించి అభినయమును - రాగమునందలి స్వారస్యమును లేనట్టిపాటయును - ఆశ్చర్య సంతోషశబ్దములు లేనిసభయును — పదుగురు మెచ్చని మాటలును సారములేనివి.

క. సరసము విరసముకొఱకే
పరిపూర్ణ సుఖంబు లధిక ♦ బాధలకొఱకే
పెరుఁగుట విఱుగుటకొఱకే
ధరదగ్గుట హెచ్చుకొఱకె ♦ తథ్యము సుమతీ. 101

టీ. సరసము = పరిహాసము - విరసముకొఱకే = విరోధముకొఱకే - పరిపూర్ణసుఖంబులు = అపరిమితమైన సౌఖ్యములు - అధికబాధలకొఱకే = పెక్కుకష్టములకొఱకే - పెరుగుట = వృద్ధినొందుట - విఱుగుటకొఱకే = భగ్నమగుటకొఱకే - ధర = వెల - తగ్గుట = చౌకయగుట - హెచ్చుకొఱకే = అధికమగుటకొఱకే, తథ్యము = నిజము,

తా. హాస్యపు మాటలు విరోధమును కలిగించును. అపరిమితమైన సౌఖ్యములు పిదప చాలకష్టములను గలిగించును. అధికముగాఁ బెరుగునది విఱిఁగిపోవును. వెలతక్కువయగుట అధికమగుటకును కారణమగును.

క. మేలెంచని మాలిన్యుని
మాలను నగ నాలవాని ♦ మంగలి హితుగా

నేలిన నరపతిరాజ్యము

నేలఁ గలసిపోవుఁ గాని ♦ నెగడదు సుమతీ. 102

టీ. మేలున్ = ఉపకారము- ఎంచని = తలంపని- మాలిన్యుని=మలినమైన మనస్సుగలవానిని- మాలను = చండాలుని- అగసాలవానిన్=కమసాలవానిని - మంగలిన్ = క్షౌరకుని, హితుగాన్ = స్నేహితులనుగా- ఏలిన = పాలించునట్టి- నరపతిరాజ్యము = రాజుయొక్కపాలనము- నేలఁగలసిపోవున్ = నశించిపోవును. కాని నెగడదు = అభివృద్ధిఁజెందదు.

తా. మంచి నెంచని పాపాత్ముని. మాలవానిని - బత్తుని - మంగలిని స్నేహితులనుగాఁ జేసికొనిరాజ్యము నేలు వానియొక్క రాజ్యము నశించి పోవును.

క. స్త్రీలయెడ వాదు లాడకు

బాలురతోఁ జెలిమి చేసి ♦ భాషింపకుమీ

మేలైన గుణము విడువకు

మేలినపతి నిందసేయ ♦ కెన్నఁడు సుమతీ. 103

టీ. ఎన్నడున్ = ఎప్పటికిని- స్త్రీలయెడన్ = ఆడువారితో- వాదులాడకు=తర్కముచేయకుము- బాలురతోన్ =పిల్లకాయలతో-చెలిమి=స్నేహముచేసి- భాషింపకుమీ = మాటలాడకుమీ- మేలైనగుణమున్=మంచిగుణమును- విడువకుము = త్యజింపకుము. ఏలినపతిన్ = రక్షించినయజమానుని నిందసేయకుము = దూషింపకుము.

తా. ఆఁడువారితోఁ దర్కించుటయు- పసిపిల్లకాయలతో చెలిమిచేసి మాటలాడుటయు - మంచిగుణమును విడుచుటయు, కాపాడినవానినిదూషించుటయుఁ దగని పనులు.

క. సిరిదా వచ్చిన వచ్చును
సలలితముగ నారికేళ ♦ సలిలముభంగిన్
సిరి దాఁబోయినఁ బోవును
గరిమ్రింగిన వెలగపండు ♦ కరణిని సుమతీ. 104

టీ. సలలితముగన్ = రమ్యముగా- నారికేళసలిలముభంగిన్ = టెంకాయిలోని నీళ్లవలె, సిరి = సంపద- తాన్ = తాను- వచ్చినన్ = కలిగినను, వచ్చును = కలుగును. కరి మ్రింగిన వెలగపండు కరణిన్ = ఏనుగుమ్రింగిన వెలగపండువలె- సిరి = సంపద- తాన్ = అది - బోయినన్ = బోయినను - బోవును = మాయమగును.

తా. కలిమివచ్చునప్పుడు టెంకాయయందు జలము వచ్చునట్లు ఎవరికినిఁ దెలియకవచ్చును. ఆసంపద నశించిపోవునపుడు ఏనుగుమ్రింగిన వెలగపండువలె లోపల ఏమియులేక పైపెంకుమాత్రముండునట్లు మాయమగును.

క. మది నొకని వలచి యుండఁగ
మదిచెడి యొకక్రూరవిటుడు ♦ మానక తిరుగున్
బదిఁ జిలుక పిల్లి పట్టినఁ
జదువునె యాపంజరమున ♦ జగతిని సుమతీ. 105

టీ. మదిన్ = మనస్సునందు- ఒకనిన్ = ఒకవిటుని- వలచియుండగన్ = కోరియుండఁగా- మది = వివేకము- చెడి = కప్పి - ఒకక్రూరవిటుడు = మరియొక క్రూరుడైనజారుడు- మానక = వదలక- తిరుగున్ = వెంట తిరుగుచుండును - చిలుక = చిలుకయొక్క పంజరమునందు - పిల్లి = మార్జాలము - పట్టినన్ = నివసించిన- ఆపంజరమునన్ = ఆగూటియందు- చదువునె = మాటలాడుటకు నేర్చునా.

తా. చిలుకపంజరములోఁ బిల్లయుండగా- చిలుక మాటలాడనియట్లే ఒకజారుని కోరియున్న స్త్రీని మఱియొకవిటకాఁడు ఎంతబ్రతిమాలినను వశ్యురాలు కానేరదు.

క. పుత్రోత్సాహము తండ్రికిఁ
బుత్రుఁడు జన్మించినపుడె ♦ పుట్టదు జనులా
పుత్రునిఁ గనుగొని పొగడఁగఁ
బుత్రోత్సాహంబు నాఁడు ♦ పొందుర సుమతీ. 106

టీ. తండ్రికిన్ = జనకునికి- పుత్రుఁడు = కొమరుఁడు- జన్మించినపుడె = పుట్టినపుడె - పుత్రోత్సాహము = కొమరునిగన్న సంతోషము- పుట్టదు = కలుగదు - జనులు = మనుష్యులు- పుత్రునిన్ = కొమరుని- కనుఁగొని = చూచి, పొగడఁగ = మెచ్చుకొనగా - పుత్రోత్సాహంబు = కొడుకుయొక్క సంతోషము- నాఁడు = ఆదినమునందు- పొందుర = పొందునుగదా.

తా. తండ్రికిఁ గొడుకు పుట్టగానే సంతోషము కలుగదుగాని - కొమరునిఁజూచి లోకులు మెచ్చినపుడు సంతోషముపుట్టును.

క. వేసరపుజాతి గాని
వీసముఁ దాఁ జేయనట్టి ♦ వెంగలిగానీ
దాసికొడుకైనఁ గానీ
కాసులు గలవాఁడె రాజు ♦ గదరా సుమతీ 107

టీ. వేసరపుజాతి = సంకరజాతి, కాని = ఐనప్పటికిని, వీసము = కొంచెమైనను- తాన్ = తాను, చేయునట్టె = చేయునట్టి, వెంగలికానీ = పిచ్చివాఁడుగాని - దాసికొడుకు = దాసికొడుకు- ఐనకానీ = ఐనప్పటికిని- కాసులు గలవాఁడె = ధనముగలవాఁడె. రాజు కదరా = రాజుకదా.

తా. సంకరజాతియందుఁ బుట్టినవాఁడైనను నిష్ప్రయోజకుఁడైనను దాసిసకత్తె కొడుకైనను ధనముఁగలవాఁడే ప్రభువు.

సమాప్తము.

వైద్యగ్రంథములు.

ఆతుపానమంజరి	0--8--0
సర్వ్యాయిద్యజీవనము	0--8--0
నాడీపరిజ్ఞానము	0--6--0
పానీయకల్పవల్లి	0--4--0
ధన్వంతరినిఘంటు	2--8--0
ధన్వంతరివిజయము	0--8--0
నేత్రదర్పణము	0--8--0
వైద్యామృతము	1--4--0
చికిత్సారత్నము	1--4--0
చికిత్సాసారము	2--8--0
సుశ్రుతశారీరము	2--8--0
బసవరాజీయము	7--0--0
వసిష్ఠప్రోక్తము	1--8--0
వ్యాసప్రోక్తము	1--8--0
అగస్త్యప్రోక్తము	1--8--0
శతకవ్యాపాకతరంగిణి	0--8--0
ఆయుర్వేద సార సంగ్రహము...	0--8--0
వైద్యశతశ్లోకి	0--6--0
సర్వౌషధ గణకల్పము	2--8--0
రసప్రదీపిక. టీకాతాత్పర్యసహితము...	0--12--0
దంతశోధిని	0--3--[illegible]
వ్రణచికిత్స	0--8--0
కలరా	0--8--0
అంటువ్యాధులు	0--12--0
చలిజ్వరము	0--2--0
వైద్యప్రస్తారము	0--8--0
యూనానివైద్యం	0--12--0
స్వరశాస్త్రము	1--4--0
సుఖరోగచికిత్సారత్నము	0--12--0
చింతామణి 2 వాల్యములు	10--0--0
వాహటము మొదటి భాగము సూత్రస్థానము	6--0--0
శార్ఙ్గధరసంహిత...	3--12--0
మద్రసునిఘంటు	0--8--0
ఆంగ్లేయవైద్యచింతామణి...	4--0--0
ఆంగ్లేయఔషధగుణదీపిక...	3--0--0
వస్తుగుణదీపికఅయిదవకూర్పుతయారగుచున్నది...	5--0--0

మాదేటి సత్యానయ్య ఆంధ్రాబుక్కుడిపో రాజమండ్రి